

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Institutionen för mat, hälsa och miljö

Måltidens dilemman

Äldres uppfattning om den egna måltidssituationen

Peggy Dicksdotter Hermansson

Kandidatuppsats 15 hp

Kostekonomprogrammet 180 hp

Handledare: Kerstin Bergström

Examinator: Monica Petersson

Datum: Juni, 2008

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Institutionen för mat, hälsa och miljö MHM
Box 320, SE 405 30 Göteborg

Titel: Måltidens dilemman. Äldres uppfattning om den egna måltidssituationen

Författare: Peggy Dicksdotter Hermansson

Typ av arbete: Kandidatuppsats 15 hp

Handledare: Kerstin Bergström

Examinator: Monica Petersson

Program: Kostekonomprogrammet 180 hp

Antal sidor: 34

Datum: Juni, 2008

Sammanfattning

Äldreomsorgens måltidssituation i ordinärt boende är behäftad med svårigheter och många äldre blir undernärda. Måltiden består inte av mat som substans allena, utan är en komplex upplevelse, med sociala, emotionella och kulturella aspekter, där samtliga sinnen skall stimuleras för att erfara en helhetsupplevelse. Att sätta sig in i en annan människas uppfattning om hur hon erfar sin måltidssituation, är förenat med en bred komplexitet där individens sociala och kulturella miljö kan skapa barriärer för förståelsen. Studiens syfte var att beskriva och analysera hur äldre i ordinärt boende med hemtjänst uppfattar sin egen måltidssituation. I studien användes en fenomenografisk tolkningsmetod av kvalitativa intervjuer, där 9 äldre i åldern 76-94 år i en svensk kommun gavs tid att med egna ord beskriva hur de uppfattar sin egen måltidssituation och sina önskemål av den. Resultatet visar att de äldre uttalar en förnöjsamhet om sin måltidssituation. Men i tonen bakom deras uttalanden finns en otillfredsställelse. Resultatet pekar på en beroendeställning i måltidsituationen, där äldres uppfattningar inte hörsammars och sällan efterfrågas. Måltidens sociala, emotionella och kulturella aspekter, får stå tillbaka för som det verkar ekonomisk och rationell fyrkantighet i hemtjänstens hantering av maten. Ur denna heterogena grupp i samhället, verkar tidigare levnadsvanor och värderingar utgöra centrala delar i deras mångfacetterade basala önskemål och behov, för att uppnå måltidskvalitet och erfara måltiden som en helhetsupplevelse. Utifrån denna studies forskningsansats och dess tolkningsmetod, pekar resultatet på att den undersökta kommunens intentioner enligt socialtjänstlagen inte når fram till de äldre kommuninvånarnas måltidssituation.

Nyckelord: äldre, mat, uppfattning, beroende, sociala aspekter, äldreomsorg

Innehållsförteckning

1	Inledning	3
2	Bakgrund	4
2.1	Problemformulering	4
2.2	Begrepp	4
2.3	Arbetets disposition	5
2.4	Tidigare forskning	5
2.4.1	Forskning på måltidens sociala aspekt	6
2.4.2	Forskning på nutrition och maten som substans	7
2.5	Beroendeställning	8
2.6	Måltidens kvalitet	10
2.7	Lagar och rekommendationer	11
2.7.1	Svenska näringsrekommendationer	11
2.7.2	Socialtjänstlagen	11
2.8	Morgondagens kunder	12
2.9	Teoretisk ram	13
2.10	Sammanfattning	15
3	Syfte	16
3.1	Frågeställningar	16
3.2	Avgränsningar	16
4	Metod	16
4.1	Kvalitativa forskningsansatser	16
4.1.1	Kvalitativa intervjuer	16
4.1.2	Intervjuguide	17
4.1.3	Pilotstudie	18
4.1.4	Urvalsförfarandet	18
4.1.5	Empiriskt tillvägagångssätt	19
4.2	Analys	19
4.2.1	Tolkande metod	19
4.2.2	Analysprocessen	20
4.3	Etiska aspekter och forskningskrav	21
4.4	Den egna förståelsen	21
4.5	Studiens tillförlitlighet	22
5	Resultat	23
5.1	Informanterna	23
5.2	Dygnets måltider	23
5.3	Den sociala aspekten	25
5.4	Beroendeställningen	28
5.5	Resultatsammanfattning	29
6	Diskussion	30
6.1	Metoddiskussion	30
6.2	Resultatdiskussion	31
6.2.1	Dilemman	31
6.2.2	Beroendeställning	31
6.2.3	Måltidens sociala aspekt	32
6.2.4	Önskemåltiden	34
6.3	Sammanfattning	34
6.4	Slutord	34
6.5	Förslag till fortsatt forskning	34
	Referenser	35
	Bilagor	39

Förord

Först vill jag rikta ett stort tack till alla informanter som genom sitt medverkande gav denna studie dess resultat. Tack till Kerstin Bergström som genom sin handledning öppnade mina ibland smala ögon och påminde om pausers avkopplande och kraftsamlande verkan. Tack till min familj för er förståelse och hjälp, samt ett tack till er andra som bidrog till denna kandidatuppsats.

1 Inledning

Efter ett förhoppningsvis friskt och långt aktivt liv, hoppas jag på att få åldras i en trygg och social miljö, med nära och kära omkring mig, där måltiden spelar en central roll. Det finns även forskning som visar på hur människor vill ha sin ålderdom (Brembeck, Karlsson, Ossiansson, Shanahan, Jonsson & Bergströms, 2005, 2006, 2007). Men hur vill dagens äldre¹ ha det med maten idag, hur uppfattar de sin måltidssituation, och vad önskar de av sin egen måltidssituation?

För att kunna uppfatta och beskriva något, måste människan uppleva det med sina sinnen (Mossberg, 2003). Måltiden består inte enbart av mat som substans, utan är en förening av känslomässiga, kulturella och sociala aspekter, vilka växer fram till en helhet. Denna helhet är fylld av heterogenitet genom de äldres livserfarenhet och arv (Thorslund & Wånell, 2006). För att förstå heterogeniteten inleds denna uppsats med en tejudning, där vi skall försöka sätta oss in i en annan människas uppfattning av något som vi båda kanske erfar, men uppfattar på vitt skilda vis:

Men plötsligt stod det klart för mig. Det var ju så den lilla kakbit smakade, som tant Léonie brukade ge mig efter att ha blött den i te eller lindblomste, om söndagsmorgnarna i Combray ... Åsynen av Madeleinekakan hade inte väckt några minnen till liv förrän jag smakat på den ... ingenting fanns kvar av dessa minnen som för längesedan glidit ur mina tankar: allt hade fallit sönder; alla former – även dessa små snäckbakelsers, så feta och sensuella under sin fromt prudentliga veckning – hade utplånats och sjunkit i dvala; de hade förlorat den expansionskraft som kunde gjort det möjligt för dem att nå fram till mitt medvetande. Men då ingenting annat återstår av en gången tid, när människorna har dött och tingen förintats, så lever ännu doft och smak ensamma kvar; bräckligare men livskraftigare, mera immateriella, mera trofasta och längre kvardröjande ... Knappt hade jag känt igen smaken på den i lindblomste doppade Madeleinekakan ... förrän det gamla grå huset åt gatan, där hennes rum var beläget, dök upp likt en teaterkuliss framför den lilla flygelbyggnaden åt trädgårdssidan ... Med huset kom staden, från morgon till kväll och i alla väder, torget ... gatorna ... på samma sätt framsprang nu alla blommorna i vår trädgård och i Swanns park, näckrosorna i Vivonne, invånarna i staden och deras små hus, kyrkan och hela Combray med dess omgivningar – allt detta fick form och fasthet och steg fram, samhälle och trädgårdar, ur min kopp med te (Proust 1973, s 50-51 *På spaning efter den tid som flytt, Swanns värld*).

Denna uppsats handlar om äldres måltidssituation. Studien fokuserar på uppfattningar och den koncentrerar sig på hur äldre i ordinärt boende med kommunal matdistribution beskriver sin måltidssituation. Helhetsupplevelsen är central, när denna heterogena grupp äldre i en svensk kommun² beskriver hur de uppfattar dygnets måltider.

---

¹ Pensionär som har matdistribution och eventuell annan form av hemtjänst.

² 12 500-25 000 invånare, definition av definition av Sveriges Kommuner och Landsting SKL, enligt Tommy Walster på Statistiska centralbyrån SCB 08/506 940 00, 2008-04-29.

2 Bakgrund

I det här kapitlet redogörs för studiens vetenskapliga bakgrund. Det inleds med problemformuleringen där läsaren kan följa studiens värde för samhällsintresset. Därpå följer begreppsförklaringar, studiens disposition, tidigare forskning och relevanta områden inom fenomenet måltidsuppfattningens kontext och kapitlet avslutas med studiens teoretiska ram.

2.1 Problemformulering

Idag distribuerar den offentliga verksamheten i Sverige dagligen nära 60 000³ matlådor till personer i ordinärt boende. Siffran inkluderar inte korttidsboende, dagverksamheter, service med matlagning i det ordinära boendet, samt de äldre som själva inhandlar färdiglagad mat. Med babyboomen på 40-talet förväntas en stor grupp av seniorer inom en överskådlig framtid kliva in på den offentliga arenan. Flera entreprenörer kan slicka sig om munnen då det förefaller vara en lukrativ bransch, med många och stora intressenter. Vi möts påfallande ofta i media av missförhållanden av måltidssituationen inom den offentliga sektorn. Åsikter går isär. Journalister gräver och ansvariga döljer – eller, hur är det egentligen?

Ja, det har jag för avsikt att med hjälp av denna studie, ta reda på och föra fram. Min forskningsansats grundar sig på tre steg. För det första ser jag utifrån forskning ett samhällsintresse i problematiken (Mattsson Sydner, 2002; Bergendahl, 2007) och en angelägenhet av kompetensutveckling för berörda professioner (Socialstyrelsen, 1999; Akner, 2006a). Därutöver har jag ett äkta engagemang för äldres situation i samhället, samt att jag med tillförsikt följer forskning och diskussioner om befintlig och kommande problematik för denna heterogena grupp (Brembeck, m.fl. 2005, 2006, 2007). Därtill har jag ett genuint intresse för mat och en mångårig yrkeserfarenhet som kock. Intresset har både breddats och fördjupats under mina år som kostekonomstudent. För det andra, är den geriatriska forskning av mat främst inriktad på nutrition och maten som substans, vilket ofta visar på ett undermåligt kostintag av ensidig, energi- eller näringsfattig mat, vilket påverkar allmäntillståndet och det totala hälsotillståndet (Saletti, m.fl. 2005; Hays & Roberts, 2006). Forskning på den sociala aspekten av mat finns det studier på inom det särskilda boendet (Sidenvall, m.fl.1996; Saletti, 2007) men är dock begränsad inom det ordinära boendet (Weurlander & Gurner, 2006). Därför vill jag beskriva och analysera hur äldre i ordinärt boende uppfattar sin måltidssituation. Bidra till ny kunskap och skapa politisk debatt om matens betydelse för denna heterogena grupp. För att förstå de äldres måltidssituation krävs det tredje och sista steget, där jag studerar utifrån en kvalitativ ansats den forskning som finns inom området, samt intervjuar äldre i en svensk kommun som idag får matdistribution med eller utan övrig biståndsfrekvens. Med ett tvärvetenskapligt förhållningssätt skapar jag en bredd i bakgrunden och med den fenomenografiska tolkningsmetoden, hoppas jag ge studien det djup som krävs. Hur ser då äldres måltidssituation ut? Och vad önskar äldre med sin måltidssituation? Ja, studiens resultat förändrar inga lagar eller riktlinjer, men förhoppningen är att vårt medvetande öppnas och förståelsen ökar för de äldres behov i måltidssituationen.

2.2 Begrepp

Studien vänder sig i första hand till omsorgsorganisationer, för att ge berörd profession och ansvariga ny kunskap och skapa debatt om fenomenet måltidssituation och om matens betydelse för denna heterogena grupp, samt skapa underlag för vidare forskning. Min avsikt är att uppsatsen skall vara lättförståelig och att den når ut till en bred läsekrets. Därför förklaras här studiens centrala egna och vedertagna begrepp:

³ Enkätundersökning av SKL, enligt *Mat för äldre – inom vård och omsorg*. Socialstyrelsen 2007:15.

- Äldre – pensionär som har matdistribution och eventuellt annan form av hemtjänst.

- Omsorg – grundläggande begrepp i hemtjänsten, som ersätter orden ”behandling” eller ”vård” och ingår i paragrafernas rubriker i socialtjänstlagen om mål och intentioner.⁴
- Hemtjänst – bedömd service från biståndsbedömare, och innefattar matdistribution och/eller annan service såsom omsorg och/eller annan hjälp exempelvis matinköp, städning och klädtvätt.
- Biståndsbedömare – kommunal tjänsteman med uppgift att ta emot, utreda, bedöma och besluta kring äldres ansökningar om bistånd enligt socialtjänstlagen.
- Biståndsfrekvens – bedömd och beslutad service.
- Ordinärt boende – personen bor kvar i sitt eget hem, villa eller lägenhet.
- Särskilt boende – personen bor på institution, såsom servicelägenhet eller sjukhem.
- Lunch – huvudmåltiden mitt på dagen.
- Middag – huvudmåltiden på kvällen.
- Energifördelning – den energi respektive måltid ger under dygnet.
- Malnutrition – felnäring genom lågt energi- och näringsintag.
- Informant – undersökningsperson som bidrar till resultaten i ett forskningsprojekt.

2.3 Arbetets disposition

Studien omfattar sex kapitel. Inledningen beskriver det övergripande syftet. Kapitel två utgör bakgrunden där problemet definieras, och beskriver hur studien föddes, samt begreppsförklaringar. Därpå följer tidigare forskning inom området, både nationell och internationell, samt andra relevanta områden för studiens kontext, såsom beroendeställning, måltidens kvalitet, morgondagens kunder, samt de lagar och rekommendationer som berörs. Kapitlet avslutas med studiens teoretiska ram, vilken är uppdelad på måltidens rum, möte, produkt, atmosfär och styrsystem. I det tredje kapitlet presenteras studiens syfte, frågeställningar och avgränsningar. I kapitel fyra redogörs noggrant för de metodologiska val och överväganden jag gjort vid planering och genomförande av denna kvalitativa studie. Där beskrivs forskningsmetod, den fenomenografiska tolkningsmetoden, de etiska hänsynstaganden, min förförståelse, samt resonemanget om studiens tillförlitlighet. Både kapitel två och fyra bygger på kritiskt granskade referenser från olika discipliner, där jag främst använt mig av primärkällor med relevans i sammanhanget. I kapitel fem redovisas resultatet utifrån de mönster som tolkningsmetoden gav. Det empiriska materialet varvas med direkta citat från informanterna, för att tydligare åskådliggöra deras uppfattningar. I det avslutande kapitlet förs en diskussion om metodval och hur det praktiskt fungerade, samt en resultatdiskussion, där de mest betydande resultaten diskuteras i ljuset av tidigare forskning. Kapitlet avslutas med en sammanfattning av studiens viktigaste resultat, samt ett slutord och studiens genererade forskningsfrågor.

2.4 Tidigare forskning

Detta avsnitt ger en översikt av den kunskap som tidigare forskning resulterat i. Det finns endast begränsad forskning i den geriatriska forskningen om den sociala aspekten av mat. Istället har forskningen om mat främst riktat in sig på nutrition och maten som substans. Referenserna är tvärvetenskapliga, med skilda perspektiv, angreppssätt och processer. Forskning med främst kvalitativa ansatser inleder avsnittet, där den äldre belyses både utifrån fenomenet måltidssituation och som individ. Därpå följer forskning med främst kvantitativa ansatser, vilket belyser nutitionsaspekten och maten som substans.

⁴ Sand, M. A-B. (2007). *Äldreomsorg – mellan familj och samhälle*. Lund: Studentlitteratur.

2.4.1 Forskning på måltidens sociala aspekt

Socialstyrelsen (2000) ställer i sin rapport 2000:3 frågan: ”Är matlådan en eftersträvansvärd utveckling eller är matlådan en resignation?” (Socialstyrelsen, 2000, s. 62). I rapporten om matlådors betydelse för 39 äldre i sex kommuner, framgår det att fem av kommunerna erbjuder matlåda för att det är ett billigare alternativ än tidigare, när personalen lagade maten i de ordinära boendena. Ingen av dessa kommuner nämner de äldres situation, matkvalitet eller personella arbetsmiljöförbättringar som argument, utan håller sig underförstått till rationalisering av verksamheten. Socialtjänstlagens (SFS 2001:453) mål, skall främja den äldre till ett påverkansbart och aktivt liv. Fil.dr. Ylva Mattsson Sydner och professor Christina Fjellström (2005) menar att matlådan därmed får en motsägelsefull betydelse, då den bidrar till ett passivt förhållningssätt från den äldre.

I Fil.dr. Ulla Muhli Hellströms (2003) avhandling framkommer problematiken som är behäftad med samtalet mellan biståndsbedömaren och den äldre. Exempelvis kan ålder och livsloppsperspektiv eller funktionella nedsättningar hos den äldre, påverka tjänstemannens tolkningar av det uttalade ordet. Att ta emot hjälp utifrån kan vara en stor omställning, och ibland behöver biståndsbedömaren övertyga den äldre om att ta emot servicen. Den kompetenta biståndsbedömaren måste balansera mellan den äldres behov, byråkrati och de politiska intentionerna. Hellström menar att biståndsbedömaren bedömer insatser om *vad* som skall göras, men känner inte till *hur* insatsen utförs.⁵ Alla biståndsbeslut verkställs inte. Det framgår av Socialstyrelsens (2007) rapport i jämförelser av verksamheters kvalitet.

I samtal med äldre förefaller maten som insats främst fokuseras på lunchen, vilket även framgår av utredarna på Stiftelsen Stockholms läns Äldrecentrum Inger Weurlanders och Ulla Gurners (2006) studie av 27 äldre i ordinärt boende. Middagsmålet prioriterades inte i biståndsbeslut, utan bestod främst av smörgåsar eller rester. Mellanmål fanns heller inte med i besluten. Måltidsordning, nattfasta eller individuella kostanpassningar ingick inte i bedömningarna och besluten avsåg endast hur maten skulle levereras eller värmas – och inte hur den skulle ätas. Weurlander och Gurner anser att begreppen; *enklare* och *uppvärmning*, vid biståndsbeslut om mat *trivialiserar* och avskiljer matlagningen från övrig omsorg, och efterlyser en helhetssyn på mat som en del i omvårdnadsbegreppet. Att problematiken kring helhetssynen finns, framgår även av Lena Andersson-Felés (2008) avhandling i ledarskap inom äldreomsorgen. Intervjuade undersköterskor i hemtjänsten upplevde ett behov av att utföra fler och andra arbetsuppgifter än vad som var beslutat. Undersköterskorna menade att det är den äldres dagligt varierande behov som ska bestämma omsorgen och inte ett förutbestämt bistånd. Nödvändiga arbetsuppgifter blir således utförda genom deras personliga omsorg och inte genom tidigare bedömda beslut.

Pratstunden med andra människor framgår ofta av äldre vara en betydande del av dagen och inte minst för de äldre vars service endast består av matdistribution. Enligt Socialstyrelsens (2000) rapport, uteblir denna efterlängttade stund dock alltför ofta. I rapporten sågs behovet av att utveckla matdistributionen och då främst med större omsorgstagande. I Fil.dr. Lars Svenssons (2006) avhandling om mötesplatsers betydelse för äldre personer på landsbygden, framgick att den sociala samvaron och aktivering var av betydande art för att upprätthålla livsgnistan. Att uppfattas som behövd i ett sammanhang behöll vitaliteten.

Professor Mats Thorslund och chefen för Stiftelsen Stockholms Läns Äldrecentrum Sven Erik Wånell (2006) menar att tristess, torftiga måltider och ensamhet kan alla vara bidragande orsaker till att den äldre tappar matlusten. Enligt Ellinor Bergendahls (2007) avhandling på 363 informanter i åldern 85+, förefaller depression vara vanligt. Bristande kvalitet i behandling och uppföljning, med påföljande negativ inverkan på livskvaliteten, med bland annat ett minskat socialt nätverk, föreföll vanligt i denna åldersgrupp.

⁵ Verifieras i intervju av en biståndsbedömare från den undersökta kommunen 2008-04-17.

De sociala och medicinska aspekterna måste integreras med vården menar Socialstyrelsen (2000) i sin rapport och ser ett likställt värde i dessa aspekter. Brister i den sociala omsorgen kan påverka aptiten och skapa medicinska påföljder. En inverkan på kostintaget såg även Mattsson Sydner och Fjellström (2005) i sin deltagande observationsstudie, genom begränsningar i påverkansmöjlighet av behov, önskemål, kulturella och sociala värderingar. I studien på fyra särskilda boenden, sågs en stor variation i möjligheten för de äldre att erhålla en individuellt anpassad måltid, vilket Mattsson Sydner och Fjellström (2005, s. 52) menar kan jämföras med tidigare studier av Allison⁶ och Keller⁷. Studien av Mattsson Sydner och Fjellström genomfördes i slutet av förra decenniet, men förefaller ännu aktuell med Socialstyrelsens (2007) rapport av kvaliteten mellan omsorgsverksamheter. Rapporten visade att det var främst i större kommuner som möjligheten gavs, att i det ordinära boendet få välja mellan minst två rätter för matdistributionen.

Med.dr. Kerstin Wikbys (2006) avhandling där 15 informanter intervjuades om bland annat påverkansfaktorer av aptiten, framstod viljan som en central aspekt. Inre och yttre faktorer, såsom sinnesstämning och personliga värden, respektive maten och måltidsatmosfär, var faktorer som påverkade vilja. Wikby anser därmed att påverkansfaktorer bör beaktas vid bedömningar och vidare beslut. Även i Med.lic. Anja Salettis (2007) studie av 14 informanter med varierande service i särskilt boende, framgår det att de äldre upplevde begränsningar i påverkansmöjligheten om maten och måltiden. Saletti såg ett samband mellan den upplevda begränsningen och den äldres aptit, samt den omsorgsomgivning de befann sig i. Boende i servicelägenhet såg fram emot det egna valda måltidssällskapet, medan äldre på sjukhem såg sällskapet som ”något man stod ut med”. Saletti refererar till Sidenvalls⁸ avhandling och menar att personalen ofta ”normaliserar måltidsmiljön utan att egentligen fråga hur de äldre själva vill ha det” (Saletti, 2007, s. 30). De äldre uttalade även ett samband mellan ökat omsorgsbehov och minskade valmöjligheter. Även klagomål om mat och måltidssituation framfördes av de äldre, men först efter försäkran om att personalen inte fick vetskap om deras uppfattningar. Liknande uppfattningar fann forskarna Birgitta Sidenvall, Christina Fjellström och Anna-Christina Ek (1996) i en studie drygt 10 år tidigare bland 42 geriatrikpatienter i åldern 60+. Informanterna skämdes för att ställa till besvär för personalen, varvid personliga uppfattningar och behov gällande måltiden inte framfördes. Måltiden som sådan var konfliktfylld. Informanter med funktionsnedsättningar som påverkade måltidsbeteendet undvek viss mat på grund av skamkänsla mot övriga patienter. Andra patienter upplevde måltidssituationen besvärande, då exempelvis vissa patienters mat inte blev kvar i munnen.

2.4.2 Forskning på nutrition och maten som substans

Med.dr. Elisabeth Rothenbergs (1997) 10 år gamla men aktuella avhandling, visar att det är sjuklighet och funktionsnedsättning som påverkar matvanorna och inte åldern i sig. De 188 informanterna i åldern 70+, hade kunskaper om ett hälsosamt ätande och åt i genomsnitt 4,6 måltider per dygn, samt visade på ett relativt stabilt näringsintag. Även om informanterna inte representerade en population, utgjorde de en homogen grupp till ålder, bostadsort och hälsotillstånd. Däremot förekom en uppenbar heterogenitet med tydliga variationer i både intag och måltidsuppfattningar. Studien visade att informanterna hade ett större energiuttag än vad tidigare studier visat. Matdagbok användes som metod för studien och sanningshalten i matdagbok kan alltid diskuteras då det är den enskilde informanten som för anteckningar. Relevansen för referenser till min studie finner jag främst i uppfattningen om mat och dess intag, samt intagets påverkansfaktorer.

⁶ Allison, S. (2002). Institutional feeding of the elderly *Curr. Opin. Clin. Nutr. Metab. Care* 5 (1), 1-3.

⁷ Keller, H. (1993). Malnutrition in institutionalized elderly; how and why? *J. Am. Geriatr. Soc.* 41, 1212-1218.

⁸ Sidenvall, B. (1995). *The meal in geriatric care. Habits, values and culture*. Linköping: Linköping University.

Undernäring är påfallande vanligt inom äldreomsorgen. Det framkom exempelvis i Salettis (2007) svenska avhandling där 1305 informanter i åldern 65+ från äldreomsorgen i olika populationer ingick. 75 procent bedömdes som undernärda eller misstänktes som undernärda. Av Salettis m.fl. (2005) tidigare studie i ordinärt boende där 353 informanter i åldern 75+ deltog, framkom att nästan två tredjedelar av informanterna, endast åt två eller färre måltider per dag. 66 procent av den tredjedel som fick matlåda, hade problem under måltiden och sparade delar av innehållet till flera måltider. Förekomsten av att spara måltider fann även de finska hushållsvetarstudenterna Eija Kangasoja och Tarja Haapakoski (2006) i sin kandidatuppsats, där matlådan visade sig spela stor roll i den äldres energi- och näringsintag, samtidigt som det saknades utarbetade standarder för portionsstorlekar. Flera av studiens 17 informanter i åldern 75+ uppfattade den distribuerade maten variationsfattig, samt att information och kommunikation med personal ansågs värdefull i samband med måltiden. Enligt Socialstyrelsens (1999) rapport 1999:5 konstaterades att kommunerna hade bristande resurser i kompetens och organisation. Riktlinjer för sensorisk kvalitet, valmöjlighet mellan olika maträtter, erbjudande om specialkost och konsistensanpassad mat var något som saknades. Socialstyrelsen påtalade undernäringens utbredning och påpekade värdet av arbetet med nutritionsproblematiken med tydligare ansvarsfördelning. Kostekonomier och dietister ansågs värdefulla och en behövande kompetens för kommunerna.

Resultatet av Fil.dr. Melissa A Bernstein m.fl. (2002) studie på 98 amerikanska informanter i särskilt boende i åldern 72+, visade på att variationsrik kost var förenad med en bättre nutritionsstatus, samt att intag av frukt och grönt påverkade övriga intag positivt. Fil.dr. James H. Hollis och professor C. J. K. Henrys (2007) brittiska experiment i att jämföra yngre och pensionerade personers intag av smörgåsar med eller utan variation, visade liknande tendenser. Matlusten ökade i båda grupperna vid ett variationsrikt utbud.

I Fil.dr. Pierrette Gaudreaus m.fl. (2007) kanadensiska studie på 1793 informanter i åldern 68+, med ett förefallande gott hälsotillstånd, kostintag och aptit, kunde dagliga variationer i energi- och näringsintag härledas till aptiten. Fil.dr. Nicolas P. Hays och Fil.dr. Susan B. Roberts (2006) artikel om förhållandet mellan åldrandet och ett reducerat kostintag visar att även friska äldre förefaller att ha en bristande förmåga att styra kostintaget. Kombinationen av en reducerad sensorisk uppfattning och en ogynnsam påverkan av sociala faktorer, kan med den bristande aptiten bidra till undernäring, vilket ger negativa konsekvenser för den åldrande människans liv. Sänkt livskvalitet, försämrad mental och fysisk förmåga, samt en förhöjd risk att dö i förtid är några konsekvenser menar Hays och Roberts. Wikby (2006) instämmer i sin avhandling. 32 procent av de 127 informanter som nyligen flyttat till särskilt boende i Sverige bedömdes som undernärda. Det var en ökning från en studie fyra år tidigare, samt att man såg en försämrad fysisk och psykisk status hos de äldre, vilket indikerade på att kriterierna för inflyttning till särskilt boende förändrats. Konklusionen visade att utbildning av personal och individuella nutritionsprogram för de äldre, förbättrar näringsintag, psykisk status och motoriska förmåga. Wikby påpekar värdet av att införa utarbetade metoder för att förebygga och behandla äldres malnutrition.

2.5 Beroendeställning

Stiftelsen Stockholms läns Äldrecentrums utredare Inger Weurlander och Jenny Österman menar att behovet av självständighet inte minskar i takt med att servicebehovet ökar. Inte heller önskar äldre att bli betraktade som kollektiv. Äldreomsorgens måltidslösningar bör formas till den emotionella, sociala och kulturella aspekt måltiden traditionellt har för den äldre (Thorslund & Wånell, 2006). Praktiken visar dock på att den äldre är i beroendeställning till omsorgsverksamhet och hemtjänstpersonal, vilket även verifieras av biståndsbedömare.⁹

⁹ Utsaga i intervju av en biståndsbedömare från den undersökta kommunen 2008-04-17.

Ingalill Stefansson (2005) är forskningslärare inom sär vux vid CFL i Söderhamns kommun och hon påpekar vårt ansvar för den enskilde individen. Stefansson menar att mötet mellan omsorgstagare och omsorgspersonal skall ske i strävan emot ömsesidighet och använder begreppet *symmetriskt möte*. Ytterst handlar det om makt och det laddade ordet uppmanar till eftertanke. Hon menar att en *Jag-Du-relation* borde vara självklar inom den sociala omsorgen. Oavsett individens förutsättningar måste vi lyssna till individen och hennes vilja. Den enskilde måste ges valmöjlighet och skall ses för vem hon är. Stefanssons tanke kan appliceras både bland friska och sjuka, vilket visar på värdet av att vara lyhörd, då även friska personer kan ha svårt att uttrycka sig. Professor Hans Sarv (1997), håller med i debatten och talar även om *naivt lyssnande*. Sarv menar att vi måste lyssna till den andre och inte till sin bild av denne eller ännu värre till sin egen bild. Fil.dr. Ann-Britt M Sand (2007) menar att ett ansvarstagande för den andre är en förutsättning för omsorg och att problematiken finns i ansvarsrelationen, då respekten för den andre är svår att hålla.

Mattsson Sydners (2002) avhandling *Den maktlösa måltiden* visar på att de äldre hade små möjligheter att påverka den egna måltidssituationen. Det saknades integritet och självbestämmande, både i styrdokument och i det fysiska mötet. Måltiderna uppnådde inte regeringens föresatser med proposition 1997/98:113 om målen som skall styra äldreomsorgen. Matens meningsbärande funktion tillgodosågs inte och hon hänvisar till bemötandeutredningen¹⁰ där det framkom påtagliga brister i hur de äldre bemöttes av personalen i samband med måltiderna och vad måltiderna bestod av i mat och dryck. Mattsson Sydner (2002, s. 208) såg en oro i likhet med Herne¹¹ både vad gäller kostens standard och den äldres egna rättigheter. De äldre menade dock, att ”det skulle kunna vara värre” (Mattsson Sydner, 2002, s. 213). I Socialstyrelsens (2000) rapport framgår att de äldre upplever en liten påverkansmöjlighet och att de upplever sig nödgade att anpassa sig till vad som erbjuds. Den äldre kan enligt rapporten uppleva en bekräftelse, genom att det erbjuds mat som de känner igen och har ätit tidigare i livet. Hushållsvetarstudenterna Birgitta Antonsson och Krystyna Olofsson (2006) instämmer i sin kandidatuppsats av 25 äldre informanternas kostvanor i ordinärt boende. De menar att det är värdefullt att personalen har kännedom om den äldres matvanor i ett historiskt perspektiv, för att kunna möta den äldres behov.

I Fil.dr. Katarina Anderssons (2007) avhandling framstår äldre enhetligt som passiva i hemtjänstpersonalens ögon och att de äldre är fixerade av klockan och endast väntar på personalen. Andersson menar att denna generella syn, utestänger alternativa tolkningar hos personalen och hon ser ett främlingskap i mötet mellan personal och den äldre, där grupperna fjärras från varandra. Det skapas strukturella hinder, och då de äldre sällan klagat kan detta ge uttryck av en förnöjsamhet hos de äldre. Andersson menar att förnöjsamheten kan vara mångfacetterad och även bottna i missnöje. Dagens äldre klagat inte, utan lever i det tysta, och vill heller inte stöta sig med personalen eller framträda som besvärliga. Möjligheten med att överklaga ett beslut kan ses en aning bisarrt, då den äldre måste var stark för att bestrida kommunens beslut, samtidigt som en skröplighet krävs för att service skall ges. Sand (2007) anser problematiken lika besynnerlig och pekar även på att biståndsbedömarna beviljar insatser och inte tid. En insats bedöms enligt en utarbetad mall, utan beaktning på behov och innehåll i det uttalade behovet. Istället beaktas den ekonomiska aspekten och Sand (2007, s 133) hänvisar till Socialstyrelsens rapport *Social tillsyn 2003* och menar att psykiska och sociala behov får stå tillbaka för de ekonomiska frågorna på kommunens agenda. Därutöver har äldre en medvetenhet om äldreomsorgens dilemman, varvid de äldre sällan ställer krav och ser inte sällan andra äldre som i större behov av service än dem själva.

¹⁰ Rundström, B. (1997). *Bemötande av äldre*. SOU 1997:170. Stockholm: Socialdepartementet.

¹¹ Herne, S. (1994). Catering for institutionalized elderly people. The care home's dilemma *British Food Journal* 96 (9), 3-9.

Detta såg även hushållsvetarstudenterna Åsa Bergholtz och Marina Forslund (2006) i sin kandidatuppsats om 10 informanternas, varav fem i ordinärt boende, tankar om mat. Informanterna accepterade sin situation och gav inte uttryck för sina behov, då personalen uppfattades som stressad och den äldre inte ville ställa till besvär.

Andersson (2007) ser tendensen i att den äldre sällan överklagar och än ovanligare är att den äldre får rätt, vilket ytterligare minskar möjligheten till ett självständigt liv för den äldre. De äldre förväntas alltid vara tillgängliga för personalens omsorg, vilket Andersson menar bottenar i personalens förhållningssätt till tid och behov. Och den beviljade servicen är inte alltid likställd med den utförda servicen. Slutligen beskrivs personalens antydningar om de äldres ensamhet och eventuella ångest, där Andersson öppnar upp för att det kanske inte är ensamheten som skapar ångesten, utan förhållandena i själva omsorgsarbetet som skapar ångesten. Hon menar att både tidsaspekten, med stress och ovetskap om när personal kommer samt personalaspekten, där den äldre inte känner sig tillfreds med viss personal, är möjliga orsaker. Studien visade att den äldre fick finna sig i vem som utförde servicen, även om avsikten är att de äldres önskemål skall tillgodoses, och det ansågs vara besvärligt för den personal som i så fall blev bortvald av den äldre.

2.6 Måltidens kvalitet

Enligt Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien (2002) associeras ordet *kvalitet* ofta till en positiv värdering. Kvalitet bör dock enligt akademien vara ett neutralt och ogarderat begrepp, som kan avläsas i en skala och jämföras med utarbetade normer. Livsmedelskvalitet är ett komplext begrepp och inte sällan diskuteras även en total kvalitet, vilket är än mer komplicerat. Denna undersökning om den äldres egen måltidsuppfattning, kan ses som fylld av subjektiva föreställningar om fenomenet och komplicerad att definiera. Jag väljer därför att använda geriatrikdocenten¹² Gunnar Akners (2006a) kvalitetsdefiniering av nutritionsområdet; *maten, ätandet och kroppen*. Där *maten* innefattar kedjan från råvarans beskaffenhet till att den ligger på den äldres tallrik redo att ätas. *Ätandet* innefattar helheten genom matlust, vilja och förmåga att äta, måltidsordning, samt måltidens miljö. Och slutligen *kroppen*, i sambandet mellan kroppens förmåga att ta upp och omsätta energi och näringsämnen, genom fysiska, mentala och sociala funktioner. Det saknas dock grundläggande metodlösningar för dessa basala kvalitetskrav inom äldreomsorgen menar Akner. Han förundras över detta då det finns en påfallande utbredd medvetenhet om matens betydelse för denna heterogena grupp, samt att en stor del av omsorgen utgörs av fenomenet, i både tid och pengar, där exempelvis 40 procent¹³ av vårdpersonalens dagliga arbetsuppgifter i särskilt boende är nutritionsrelaterade. Akner framhåller två problem med kvalitetskraven och pekar för det första på de gällande svenska näringsrekommendationerna¹⁴ vilka är svagt vetenskapligt underbyggda för äldre, och för det andra på heterogeniteten. Akner menar att behovet av individuella lösningar är stort och att det krävs en integrering av kvalitetsspecifikationen när handläggningen sker. Det inbegriper en integrering av nutritionsdelen i övriga behandlingsåtgärder, kopplat till en strukturerad uppföljningsprocess, och på krav om nära samarbete mellan landsting och kommun. Akner hänvisar till Weurlander och Gurners (2006) studie, där det framkom att ansvarsfördelningen ofta är oklar. Det leder inte sällan till att vare sig kommun eller landsting tar ansvar för att servicekvaliteten uppnås, med exempelvis matdistribution vid rätt tid eller om maten verkligen äts. Mattsson Sydner (2002) uppmärksammade liknande fenomen i sin avhandling, där riktlinjer för verksamheten och tydlig ansvarsfördelning ofta saknades.

¹² Geriatrik är läran om åldrandets sjukdomar.

¹³ Akner, G. & Flöistrup, H.(2003). Individual assessment of intake of energy, nutrients and water in 54 elderly multidiseased nursing-home residents *Journal of Nutrition, Health and Aging* 7 (1), 1-12.

¹⁴ http://www.slv.se/upload/dokument/mat/rad_rek/SNR2005.pdf

Kostekonom Christina Andersson (2003) pekar på ytterligare kvalitetsaspekter med livsmedelssäkerheten och uppmärksammar att matdistributionen inte sällan visar på oacceptabla resultat, gällande för långa varmhållningstider, kall mat som är för varm och vise versa, vilket kan jämföras med Livsmedelsverkets (2006) rapport SLV 2006:19. Det finns tydliga regler inom området menar Livsmedelsverket och ser allvarligt på bristerna.

Akner (2006b) ger en rad förbättringsförslag för att kvalitetssäkra mathanteringen inom äldreården. Det krävs både subjektiva och objektiva kvalitetsmått, samt en inriktning på att ”optimalt stödja *vad* som skall göras och *varför* och utformas för att se till att så sker (*hur, när, var, vem*)” (Akner, 2006b, s 21). Han menar att fokuseringen bör ske på utvärderingen med kontroll av att planerade positiva effekter uppnås, samt att negativa effekter avvärjs.

2.7 Lagar och rekommendationer

I detta avsnitt presenteras de lagar och rekommendationer som studien behandlar. Först följer rekommendationerna om näringsintaget och därefter redovisas den övergripande lagen vad gäller omsorgsarbetet.

2.7.1 Svenska näringsrekommendationer

Vissa delar av de gällande svenska näringsrekommendationerna reviderades år 2005 och grundas på de nordiska näringsrekommendationerna¹⁵ som presenterades ett år tidigare. Denna studie behandlar inte de äldres faktiska närings- eller energiintag. Istället fokuserar den på de äldres upplevelser i samband med måltiderna. Dock skattar de sina dagliga måltider i intervjuerna både till antal och till innehåll. Därför presenteras här den rekommenderade måltidsordningen som råder vad gäller måltidstyp, tidsintervall för måltiden, samt måltidens energifördelning över dagen (Livsmedelsverket, 2003):

▪ Frukost	07.00-08.30	15-20 E%
▪ Mellanmål 1	09.30-10.30	10-15 E%
▪ Lunch	11.00-13.00	20-25 E%
▪ Mellanmål 2	14.00-15.00	10-15 E%
▪ Middag	17.00-18.30	20-25 E%
▪ Kvällsmål	20.00-21.00	10-20 E%

Tidsdifferens för de respektive måltiderna ges för att en enkel överblick skall göras. Äter en person sin frukost vid 07.00 bör alltså mellanmålet intas omkring 09.30. Minst tre mellanmål per dygn bör ätas och det kan även vara aktuellt med extra mellanmål, samt att måltidsordningen blir jämt fördelad över dagen. Det är av stor vikt att nattfastan¹⁶ inte blir längre än 11 timmar och det kan därför vara aktuellt med ett nattmål för personer som lägger sig tidigt på kvällen (Livsmedelsverket, 2003).

2.7.2 Socialtjänstlagen

Med utgångspunkt från 1918 års fattigvårdslag beskriver Sand (2007) vägen fram till den i dag rådande socialtjänstlagen. Fattigvårdslagen ersattes av socialhjälpplagen år 1956, vilket innebar att anhöriga inte längre var juridiskt skyldiga att ta hand om sina äldre anhöriga. Istället fick Sveriges kommuner ett ökat ansvar för socialpolitiken.

¹⁵ Nordic Council of Ministers (2004). *Nordic Nutrition Recommendations 2004: Integrating nutrition and physical activity* (3., ed.). Copenhagen: Nordic Council.

¹⁶ Nattfasta, den tid som passerar mellan dygnets sista intag till följande dygns första intag.

Tjugo år senare utökades ansvarstagandet för kommunerna, genom att de även ålades skyldigheten att sörja för både omsorg och boende. En ytterligare utvidgning av lagen gjordes år 1968, med att alla kommuninvånare gavs rättigheten att få en tillfredsställande omvårdnad. Fjorton år senare bytte lagen namn till socialtjänstlagen och inbegrep hjälp till både yngre och äldre oavsett karaktär. Med den nya lagen stärktes individens ställning, då denne själv får bestämma boende och där samhället skulle tillgodose hjälpbehoven. Syftet med reformerna inom äldre- och handikappområdet under 90-talet, med bland annat Ädelreformen år 1992, var att möjliggöra ett fortsatt boende i det egna hemmet och på så sätt minska institutionsboendet. Förändringarna ledde fram till en utvidgning av lagen år 1998.

Den idag gällande lagen (Socialtjänstlag SFS 2001:453) förändrades 2002, men då främst i uppbyggnad. Socialtjänstlagen är en ramlag och innehåller därmed inga detaljerade regler. Den är uppbyggd på mål och delmål, där övergripande mål och principer för socialtjänst och demokrati, har stått bi trots förändringar genom åren. Enligt de nationella målen ansvarar kommunen för att den äldre skall (Socialstyrelsen, 2002):

- Kunna leva ett aktivt liv och ha inflytande i samhället och över sin vardag.
- Kunna åldras i trygghet och med bibehållet oberoende.
- Bemötas med respekt.
- Ha tillgång till god vård och omsorg.

Den undersökta kommunens socialnämnd har utifrån ramarna av socialtjänstlagen utarbetat *Riktlinjer för insatser enligt socialtjänstlagen*, vilka bland annat berör kommunens äldre invånare i ordinärt boende. I riktlinjerna står bland annat att socialnämnden skall verka så att de äldre under trygga förhållanden får möjlighet till ett självständigt liv med respekt för deras integritet och självbestämmande, samt att grundbulten i arbetssättet sker utifrån en helhetssyn.

2.8 Morgondagens kunder

Matskribenten Lisa Förare-Winbladh (2006) skriver i sin artikel om äldrematen i *Vår Föda* om fyrtiotalisterna som nu kommer att gå i pension. Detta innebär ett paradigmskifte inom hela måltidsbranschen när äldreomsorgen anstormas av en ny grupp människor med högre och helt nya krav. Denna generation ser mat som en sublim njutning, identitetsmarkör och ett passionerat fritidsintresse. De har åkt jorden runt, experimenterat med wokar, kokosmjölk och sötsur sås och de kommer inte att nöja sig med falukorv och potatis. Många av dem har bestigit kinesiska muren, doppat ett prövande finger i Ganges och blåst ut hjärnan med het curry. Kommer denna generation att acceptera brister i valmöjligheter och självbestämmande? Förändras inte den offentliga måltidsverksamheten, hävdar Förare-Winbladh att det kommer att ske en kollaps av bespisningssystemet för äldre.

I forskningsrapporter av Brembeck, Karlsson, Ossiansson, Shanahan, Jonsson och Bergström (2005, 2006, 2007) som redovisas i projektet *Den mångdimensionella matkonsumenten – Värderingar och beteende hos konsumenter 55+ tydliggörs bilden ytterligare. Gemenskap, njutning och avkoppling karaktäriserar bilden av framtiden. Ålderdomens ensamhet och isolering i hemmet med en matlåda hängande på ytterdörren, anses lika hemskt och oönskat som det överfyllda äldreboendet utan möjlighet till vare sig personlig integritet eller valfriheten av mat. De flesta vill helst fortfarande bo i sina egna hem, men som alternativ kan de tänka sig att bo på ett trivsamt äldreboende i anslutning till en vanlig restaurang, som är öppen för alla. Där kan man som gäst välja från menyn på samma villkor som vanliga restauranggäster. Författarna menar att många människor i den här generationen är gourméer, vinkännare och matlagningsexperter. De har växt upp under en period med hög ekonomisk tillväxt och deras krav på framtida måltider skiljer sig mycket från dagens pensionärer. Måltidsupplevelsen spelar en stor roll. Man njuter och underhålls av*

matreportage i mattidningar och kokböckernas vackra matbilder och gastronomi är ett självklart inslag. Det är viktigt med vackert dukade bord med blommor, levande ljus, servetter och mat i tilltalande färger. Denna nya upplevelseekonomi och krav på ett gott liv med maten på äldre dagar ställer samhället inför helt nya utmaningar. Det har varit lättare att tillfredsställa 20- och 30-talisterna som hade vant sig under depressionen och andra världskriget att nöja sig med lite.

Hälsa och miljö är ytterligare aspekter menar Brembeck m.fl. (2005, 2006) för denna generation. De vill äta sund mat och många har upptäckt functional-food. Nya forskningsrön om mat och hälsa följer de med intresse och det äts väldigt mycket frukt och grönt. De söker efter lättprodukter och nyckelhål, och aktar sig för ”sockerfällan”. De flesta 55+ konsumenterna ser med oro fram mot kommunens mat som de anser vara näringsfattig, smaklös och dåligt kryddad. Även miljömedvetenheten växer och intresset av att köpa ekologiska produkter är stort, men inte till vilket pris som helst. Om dessa livsmedel blir billigare i framtiden genom ökad produktion, stordriftsfördelar, subventioner eller andra styrmedel, kan man anta att efterfrågan från denna konsumentgrupp kommer att öka.

Brembeck m.fl. (2006) belyser också att det i Sverige idag finns drygt 10 procent invandrare. Många av dem är pensionärer och fler kommer att bli det om fem år. Detta ställer nya krav på de offentliga verksamheterna. Äldreboende måste anpassa och komplettera utbudet. Kaffet är endast ett av en mängd livsmedel, där exempelvis turkiskt kaffe kokas i speciella små kittlar. Även språkproblematiken uppmärksammas och visar på att det krävs personal som talar främmande språk inom äldreomsorgen i framtiden.

Den demografiska utvecklingen lyfts även fram av Majanen, Mellberg, Norén, Daal & Eriksson (2007) från Kunskaps- och Kompetensutvecklingsstiftelsen. De menar att vi står inför en dramatisk utveckling och hänvisar till studier inom stiftelsen. Författarna menar att äldre inte längre kan behandlas som en homogen grupp, utan att det måste tas större hänsyn till den specifika individen. År 2020 är mer än var femte svensk äldre än 65 år och med denna grupp utmanas dagens institutionella och kollektiva förhållningssätt inom äldreården. 40-talisternas individualitet framgår i rapporterna i *Den mångdimensionella matkonsumenten – Värderingar och beteende hos konsumenter 55+* (2005, 2006), där svenska stadsbor respektive invandrade stadsbor intervjuades. Men det visade sig även i projektets sista undersökning, där landsbygdsbefolkning intervjuades (Brembeck m.fl., 2007). Trots en generell atmosfär av måttlighet och förnöjsamhet, möttes författarna av boende med vitt skilda bakgrunder, värderingar och livsstilar. Det traditionella landsbygdslivet med rotade vanor kring maten skapade lugn och stabilitet. En stark kaffekultur och sociala band dominerade bygden. Men Brembeck m.fl. varnar för schablonmässiga planerares slutsatser om individers förhållningssätt till mat och måltider, och pekar på en uttalad variation av matlagningsintresse. Författarna menar att byborna ville leva sitt liv som äldre, såsom de lever idag.

2.9 Teoretisk ram

I detta avsnitt redogör jag för studiens övergripande teoretiska ram. Ramen utgör referenserna och syftar till att ge läsaren en bredare bakgrund för det resonemang jag senare för i diskussionen.

Läsaren har i föregående avsnitt, getts en tydligare bild av att måltiden inte består av maten allena. Den sociala aspekten är en stor del av måltiden. Med måltid avses en helhet, där vart och ett utav sinnen bidrar med sin del. Vid Örebro universitet har denna helhet studerats och det är därifrån jag hämtar referensramen, genom *Tid för måltidskunskap*. Där redaktörerna Gustavsson & Strömberg (2004) presenterar flera perspektiv i ämnet, vilka gemensamt bidrar till en helhet i måltidsupplevelsen.

2.9.1 Måltidens rum

Professor Birgitta Watz beskriver att det inte är rummet som avses med rum, utan vad rummet gör med människan. På liknande sätt utgör inte maten måltiden, utan det är vad måltiden åstadkommer med människan. Hon påminner om att kroppen uttrycker mycket som orden utelämnar, och pekar på värdet av att bli sedd och bekräftad som gäst i måltidsrummet. Ljuset och dukningen avgränsar platsen för måltiden. Med omtanke och en äkta känsla för gästfrihet, kan måltidsrummet modelleras med hjälp av form och stoff. Och det är just balans mellan formen, ordning och rationalitet, och stoffet, oordning och irrationalitet, som på alla plan bidrar till att skapa ett inbjudande måltidsrum. Professor Magnus Silfverhielm menar att rummets karaktär utgår från golvet. Där hämtar människan lusten till sina rörelser, och golvet bildar en upplevelsebaserad länk mellan de olika rummen. Silfverhielm ser ett ständigt behov av förändring i arkitekturen, och att måltiden är beroende av detta rum. Doktorand Mia Ahlgren beskriver det privata måltidsrummet och hänvisar till olika studier inom ämnet. Hon visar på måltidssällskapets betydelse, där måltidens sociala samspel påverkar människan konsumtionsmönster. Även Ahlgren pekar på måltiden som en helhet och menar att helheten är viktigare än delarna den utgörs av. Anpassningen kan både hjälpa och stjälpa totalupplevelsen.

2.9.2 Måltidens möte

Fil.dr. Inger M Jonsson hänvisar till ytterligare forskning i ämnet och pekar på studier om smak. Smaken består inte enbart av människans grundsmaker, utan även av den kulturella smaken, grundad på människans arv, intellekt och behov. Redan Aristoteles var medveten om att människan använde sina olika sinnen i samband med måltiden. Både synintryck och hörselupplevelsen är överordnad smakupplevelsen. Jonsson (Gustavsson & Strömberg, 2004, s. 143) relaterar även till Jacobsson-Widding¹⁷, vilken menar att maten är förknippad med identiteten och de minnen människan är bärare av. Där alla hennes sinnen sänder signaler till kroppens inre i mötet.

2.9 3 Måltidens produkt

Fil.kand. Ulla-Britt Strömberg har intervjuat hovtraktören Werner Vögeli om råvarans betydelse. Werner menade att råvaran måste vara av bra kvalitet, samt att den skall vara den främsta smakbäraren, och associerade: "Det hjälper inte om du kokar ett päron som inte smakar något i champagne, du får ändå inte fram päronsmaken" (Gustavsson & Strömberg, 2004, s. 151). Han beskriver hur känslan för arbetet lyfter den slutliga produkten genom yrkesskicklighet och fingertoppskänsla. Kostekonom Åsa Öström beskriver sensoriken som ett verktyg för att mäta den upplevda matkvaliteten och återknyter till Aristoteles. Öström menar att människans tidigare erfarenheter styr förväntningarna av hennes synintryck, då 70 procent av sinnescellerna just återfinns i ögat. Även den upplevda smaken är beroende av produktens tillgänglighet, samt den sociala och kulturella acceptansen av produkten.

2.9.4 Måltidens atmosfär

I doktorand Kai Victor Hansens studie om restaurangkunders måltidsupplevelser, framgår att mötet mellan kund och personal är en komplicerad företeelse. Det inbegriper en rad faktorer vilka kan sammanfattas i tid och förväntningar, men är även förenat med uppmärksamhet, hantering av reklamationer, samt tillit. Studien visar på att stämningen runt måltiden ofta

¹⁷ Jacobsson-Widding, A. (1987). Identitet. *Socialmedicinsk tidskrift*, 2-3, 84-89.

kunde upplevas som hög, även om fadäser i servicen förekommit. Allt grundade sig på hur tydlig personalen var i sin information till gästen. Hansen såg dessutom två direkta orsaker till vad som påverkade atmosfären. Det var känsla och miljö. Dessa två kategorier påverkades av människans fem sinnen; syn, hörsel, lukt, smak och känsel, vilka tillsammans måste ha balans, för att skapa en optimal måltidsupplevelse. Fil.kand. Maria Stjernström beskriver måltidsupplevelsens helhet, genom gränssättningen mellan olika yrkeskåror, vilket hon benämner som *gränssnitt*. Stjernström beskriver sitt dåtida gränssnitt som kock, och menar att det inskränkte sig till luckan¹⁸. Det tog lång tid för henne som kock att förstå, att hennes arbete bara var en del av kundens totala upplevelse vid måltiden. Stjernström lyfter fram att upplevelser är subjektiva. De är beroende av människans natur, preferens och kunskapsnivå, vilket kan skapa helt skilda uppfattningar från det som sändaren har avsett att förmedla.

2.9.5 Måltidens styrsystem

Enligt docent Lena Mossberg (Gustavsson & Strömberg, 2004, s. 267) visar Balmer och Wilkinsons¹⁹ studie på att kunders uppfattning om exempelvis en organisation, påverkas starkt genom organisationens anställda. Vid mätningar av kundtillfredsställelse menar Mossberg att hög kvalitet är en huvudfaktor. De fem dimensionerna som utgör kvalitetsmåten är; försäkrans, tillförlitlighet, empati, påtaglighet och respons. Påtaglighet kan i förekommande fall utgöras av exempelvis matkvalitet. Mossberg hänvisar till flera studier som visar att matgästen vill ha en mångfacetterad måltidsupplevelse vid restaurangbesöket. Den empatiska servicen framhålls vara av samma värde som matkvaliteten. Hon utgår från sin egen studie *Att skapa upplevelser – från ok till wow*, med att rummets utformning ger upphov till känslor hos människan. Ett och samma rum kan skapa vitt skilda känslouttryck på olika människor. Atmosfären påverkar den emotionella sinnesstämningen vilken därmed helt oförklarligt, kan tyckas, styr tillfredsställelsen åt olika håll. Fil.kand. Heléne Gustafsson påminner om vikten av att se helhetsupplevelsen av måltiden i både producent- och konsumentledet. Den kvalitativa upplevelsen hos kunden är enligt Gustafsson en förutsättning för att helheten skall infinna sig.

2.10 Sammanfattning

Forskning visar att äldre är en heterogen grupp i samhället, med skilda behov och önskemål (Brembeck, m.fl. 2005, 2006, 2007). Den åldrande människan vill behålla sin individualitet trots biståndsbehov (Weurlander & Österman, 2006). Och känslan av att känna sig behövd främjar livskvaliteten (Svensson, 2006). Aptiten påverkas av en rad faktorer inom och utanför den enskilde människan. Ett minskat socialt nätverk eller måltidsatmosfären i sig kan också dämpa aptiten (Wikby, 2006; Thorslund & Wånell, 2006). Genom forskning framgår det att äldre inte sällan uppfattar en inskränkt påverkansmöjlighet i sin måltidssituation (Mattsson Sydner, 2002; Saletti, 2007). Måltiden är en helhet där individens samtliga sinnen skall stimuleras för att kunna uppfattas som positiv och ge den kroppsliga och emotionella näring som behövs (Gustavsson & Strömberg, 2004). Mot denna bakgrund framträder ett undersökningsbart problem, där de äldre i ordinärt boende behöver komma fram och beskriva sina uppfattningar i deras egen måltidssituation, så samhället kan möta deras behov och önskemål.

¹⁸ Plats i restaurangkök där serveringsklar mat ställs i väntan på att serveringspersonal bär den till gästen.

¹⁹ Balmer, J.M.T. & Wilkinson, A. (1991). Building Societies: Change, Strategy and Corporate Identity *Journal of General Management* 17 (2), 20-30.

3 Syfte

Syftet med studien, är att beskriva och analysera hur äldre i ordinärt boende med hemtjänst uppfattar sin egen måltidssituation.

3.1 Frågeställningar

- Hur ser äldres måltidssituation ut i ordinärt boende?
- Vad önskar äldre av sin måltidssituation i det ordinära boendet?

3.2 Avgränsningar

Studien avgränsar sig mot att enbart omfatta måltidssituationen i hemmiljön, och utgår från den upprepade vardagssituationen.

4 Metod

I det här kapitlet redogörs för de metodologiska val och överväganden jag gjort vid planering och genomförande av studien. Läsaren kan här följa forskningsprocessen och bedöma resultatets rimlighet.

4.1 Kvalitativa forskningsansatser

Syftet med kvalitativ forskning är enligt Widerberg (2002) att klarlägga fenomenets egenskap eller karaktär. Frågeställningarna har *vad-* och *hur-* form, där fenomenets innebörd är det primära. Där forskaren och informanten enskilda och i samspel utgör redskapen för denna kvalitativa empiriska forskning. Ansatsen öppnar upp för variation, komplexitet och mångfald. Den både berikar och är spännande, samt inger lust och kreativitet. Upptäckter ger ökad kunskap om forskaren bara vågar ta och använda sig av chansen som ges i processen, där analyser och tolkningar är centrala angreppssätt. Det finns en rad metoder för insamling av empiri, men utifrån studiens syfte och övergripande frågeställningar, där jag ville möta informanten i dennes verklighet och beskriva fenomenet beslöt jag mig för kvalitativa intervjuer som forskningsmetod. Metodvalet gjordes i linje med Trosts (2005) rekommendationer, där ansatsen anses lämplig vid forskning med likartade syften.

Widerberg (2002, s. 31) framhäver att forskaren måste göra sig av med det *positivistiska spöket* om denne vill utöva forskning av hög kvalitet. Och det är just detta spöke som råder inom den kvantitativa forskningsansatsen, med krav på vetenskaplig generaliserbarhet och giltighet, som ligger till grund för kritiken mot den kvalitativa ansatsen. Positivismen är förankrad inom samhällsvetenskaperna och har blivit till tradition för forskningen där reliabilitet och validitet är centrala ord. På grund av den kvalitativa ansatsens sena introduktion inom forskningen, är den idag underordnad den kvantitativa. Men utifrån Widerbergs tankar och studiens syfte valde jag en kvalitativ forskningsansats för att kunna undersöka, förstå och beskriva fenomenet.

4.1.1 Kvalitativa intervjuer

Min föreställning var att med öppna frågeställningar, skapa det unika samtal, som den personliga intervjun enligt Patel och Davidson (2003) är. Metoden underlättar för informanter som riskerar att bli trötta, har hörselproblem eller har svårt att uttrycka sig i skrift. Intervjun ger även möjlighet till djupa och personliga svar, samt att forskaren lättare kan få ett *helhetsintryck* av informanten och dennes situation. Även Trost (2005) förordar en personlig

intervju, då frågorna bland annat behandlar den enskildes uppfattning. Situationen kan avdramatiseras något med utrymme för neutrala och övergripande frågor, samt att eventuell påverkan från andra uteblir. Svensson och Starrin (1996, s. 67) framhäver att frågeställningen skall ge intervjun mening och rytm, men pekar på svårigheten att som intervjuare vara tyst och verkligen lyssna på informanten. Redaktörerna nämner *det tredje örat*, och menar att det är signalerna från det outtalade ordet i form av talets rytm och tonläge som ger ett omedvetet material till forskaren, om denne observerar dessa budskap.

Utifrån Patel och Davidsons figur (2003, s. 72) föreföll en förhållandevis låg grad av standardisering och en låg grad av strukturering vara en lämplig modell. Där kunde frågorna avhandlas *då det passade* och inte i en bestämd ordning, samt att informanterna fick ett fritt utrymme att beskriva sina uppfattningar med egna ord.

Thomsson (2002) menar att det sker en förvandling när äldre intervjuas. Forskarens akademiska bakgrund imponerar föga och forskaren underställs informanten utifrån åldersaspekten. Intervjuerna är lätta att genomföra, då informanten förefaller att ha både tid och lust till ett samtal där utsvävningar tillåts, vilket kan ses i det ömsesidiga nöjet av att mötas. Med Thomssons tankar om informanternas lust till samtal, lät jag ibland informanterna sväva ut från frågorna, vilket gav en bredare bild av informanten och dennes situation. För att använda metoden på ett kompetent och ändamålsenligt sätt, avsattes generös tid för planering av intervjuguide, samt att jag genomförde en pilotstudie, för att ytterligare höja studiens vetenskapliga värde. Wikby och Fagerskiöld (2004) påpekar dock att forskaren bör beakta att äldre människor lättare blir trötta, samt att det är viktigt att inte avbryta eller forcera den äldre vid eventuellt uppkomna pauser. Därför lät jag respondenterna svara i den takt de ville och pressade aldrig fram svar de på något sätt signalerade att de inte kunde eller ville svara på.

4.1.2 Intervjuguide

För att uppnå syftet och beskriva variationerna i de äldres uppfattning om sin måltidssituation, använde jag mig av en intervjuguide (se Bilaga 3). Dessa skiljer sig från ett strukturerat frågeformulär varvid Svensson och Starrin (1996) menar att intervjuguiden utvecklas genom pilotstudier. Forskaren skall skapa förutsättningar för att informanten kan besvara frågorna adekvat och utförligt. Litteraturstudier inom problemområdet utkristalliserar intervjuguidens frågor. Utkastet prövas i pilotstudie och justeras därefter så att syftet uppnås. Trost (2005) instämmer men poängterar att guiden skall innehålla frågeområden och inga direkta frågor. Frågornas ordning är vid intervjun oväsentlig, där är det istället informantens reflektioner som bör styra. Då erhålls en följsamhet i intervjun och svaren kan nystas upp på ett sätt som känns mera naturligt. Widerberg (2002) pekar dock på att det inte är den enskilde informanten i sig som styr, utan är budbärare för de sociala mönster forskaren ämnar studera och förstå. Min intervjuguide byggdes upp under en månad. Först med en brainstorming tillsammans med handledaren, och justerades därefter i omgångar tills att studiens syften föreföll kunna besvaras utifrån frågorna. Intervjuguiden utvecklades sedan till direkta frågeställningar, vilket inte var förenligt med Trosts teorier. Avsteget gjordes som en trygghetsåtgärd, med beaktande av min ovana som intervjuare. Ambitionen att få med samma typ av frågor till samtliga informanter och inte få några avbrott på grund av glömska eller osäkerhet av mig, var ytterligare ett argument till avsteget. Intervjuerna följde inte intervjuguidens ordning, utan samtalet formades utifrån informanternas svar, i likhet med Trost och Widerbergs teorier. Informanternas livslopp ingick inte i syftet men togs ändå upp i intervjuguiden. Genom frågorna fick jag en bredare bild av informanterna och därmed en djupare förståelse för deras måltidssituation. Svensson (2006, s 171) hänvisar i sin avhandling till Vern m.fl., Öberg, Hareven, samt Tornstam, vilka menar att förståelsen för en specifik fas i en respondents liv, underlättas genom kunskap om hela livsloppet. Intervjuguiden till biståndsbedömaren (se Bilaga 4) arbetades fram på liknande sätt efter att den första guiden färdigställdes.

4.1.3 Pilotstudie

Om en förundersökning genomförs på ett trovärdigt sätt, kan empirin enligt Trost (2005) ha ett fullgott värde för studien. Pilotstudien genomfördes för att kontrollera om intervjuguiden var för ändamålet väl utformad, samt att min och bandspelarens teknik fungerade. Informanten uppfyllde studiens kriterier och jag fick kontakt med denne genom bekanta. Jag kände mig välkommen till informanten och det var lätt att få kontakt med densamme. Inledningen kändes för mig något ovan, men sedan flöt samtalet på. Efteråt bad jag om kommentarer på intervjuens utformning och informanten hade inte känt obehag utan tyckte att det hade gått bra. Intervjuguiden visade sig ge svar på studiens syfte och övergripande frågeställningar. Dock strejkade bandspelaren. Jag fick transkribera intervjun ur minnet, vilket kan förefalla mindre trovärdigt. Till min stora lycka hade jag dock skrivit ner svar och uttryck som gjort intryck på mig, samt små noteringar om mimik och gestikuleringar. Det tog fem timmar och blev ett tresidigt material, vilket jag bedömde utifrån noteringarna vara användbart. Trost (2005) gör forskaren medveten om att uppmärksamma de samhällsideologier som föreligger, där företeelser blir modeller för en normativ verklighet. Trost (2005, s. 52) stödjer sig mot Bråtens *modellmonopol* och Smiths *ideologiska kod*, och menar att forskaren måste vara observant på vad informanten menar. Jag beaktade detta under samtliga intervjuer genom att ställa följdfrågor till informanterna, samt ibland återberätta vad som sagts och kontrollera om jag förstått svaren på ett för informanten riktigt sätt.

4.1.4 Urvalsförfarandet

Studiens kriterium på informanterna var att de fick daglig matdistribution, samt eventuell övrig service från hemtjänst och skulle genom intervjuerna beskriva variationen i fenomenet. Hartman (1998) beskriver det kvalitativa urvalet som ett sökande efter en bestämd kunskap. Känner forskaren inte personer med denna bestämda kunskap, kan snöbollsmetoden vara ett urvalsalternativ. Hartman framhäver dock att snöbollsmetoden utgör en risk för en begränsad variation, då personer ofta rekommenderar likasinnade. Urvalsförfarandet var under en längre tid en plågoande för mig, då jag ville ge studien ett vetenskapligt värde som inte föll på grund av ett icke fullgott urval. Med hjälp av kommunens biståndsenhet, var ett stratifierat urval med obundet slumpmässigt urval i undergrupper om boståndsfrekvens länge aktuellt. Efter noggrant övervägande såg jag dock snöbollsmetoden som tillräcklig för studien, med sina kvalitativa ansatser utan generaliserbara ansträngningar. Hartman (1998) menar att ett urval om maximal variation, ger forskaren en bättre uppfattning om det undersökta problemet. Variationen var viktig, och urvalsprocessen utgick från pilotstudiens informant där jag fick förslag på möjliga informanter, vilka i sin tur gav ytterligare förslag på informanter. Förutom namn på föreslagna informanter som erhöll matdistribution, gavs även en viss information om deras sociala förhållande, såsom boende och eventuell övrig boståndsfrekvens. Efter att ha fått ett femtontal förslag från informanterna på andra möjliga informanter, gjordes det faktiska urvalet med en så bred spridning som möjligt utifrån studiens kriterier. Därefter ringde jag upp personerna eller deras anhöriga, presenterade mig och studien, samt vem som lämnat informationen. Via telefon bestämdes tid, plats och datum för intervjun. Jag hade för avsikt att skicka ut missiven (se Bilaga 1) två veckor före respektive avtalad intervju. I samband med telefonsamtalen blev jag dock varse om att ingen av de äldre ville få något informationsmaterial sig tillsänt.

Via chefen för biståndsenheten fick jag e-postadress, namn och telefonnummer till en boståndsbedömare som jag kunde intervju. Per telefon kontaktade jag den aktuella boståndsbedömaren för att bestämma tid för intervjun, vilken bokades in drygt två veckor senare. Jag bekräftade vårt samtal genom att sända missiv (se Bilaga 2) till denne.

4.1.5 Empiriskt tillvägagångssätt

Inför varje intervju kontrollerade jag teknisk utrustning och kopierade intervjuguiden som ett kombinerat komihåg- och anteckningsblad. Min klädsel var enkel, med jeans och tröja. Trost (2005) menar att klädseln bör vara neutral för att inte inverka på intervjun. Han säger vidare att inledningen är viktig, där informanten gärna kan ombedjas att berätta fritt ur ämnet. Jag följde dock intervjuguiden. Den var formad på ett mjukstartande vis och inleddes genomgående med en allmän diskussion i cirka fem minuter om väder eller dylikt. Före intervjun frågade jag i enlighet med Widerberg (2002) om informantens godkännande av ljudinspelning. Jag följde även humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådets forskningsetiska principer (Vetenskapsrådet, 2002) och informerade informanterna om studiens individskydds krav. Detta forskningskrav innefattar även konfidentiellitetskravet, vilket innebar att varje intervju kodades, och koderna hölls avskilt från materialet. Widerberg (2002) framhåller vikten av att intervjun bör genomföras utan yttre störningar, samt ske på neutral plats. Intervjuerna genomfördes i respektive informants hem, enligt deras eget önskemål, vilket föreföll fungera som avdramatiserande. Även Widerbergs tankar om intervjuarens placering gentemot informantens beaktades. Jag satte mig snett emot dem, för att de inte skulle känna sig trängda eller i underläge. Svensson och Starrin (1996) påpekar intervjuens olika skeenden, vilka bland annat är, att som intervjuare skapa följsamhet och hålla sig till ämnet. Jag hade för avsikt att följa intervjuguiden och på ett ödmjukt sätt utifrån Widerbergs (2002) teorier öppna tematiskt. Vilket innebar att informantens berättande förflyttades genom de fem olika teman i intervjuguiden, varvid vi kunde återkomma till ett tema under flera tillfällen. Intervjuerna pågick i mellan 40 och 100 minuter och avrundades på lämpligt sätt enligt Widerberg med en öppen reflekterande fråga om fenomenet. Efter att bandspelaren stängts av frågades informanten om dennes upplevelse kring intervjun. Därefter gav jag respektive informant en blomma som tack för deras medverkan. Jag var noggrann med att inte visa gåvan tidigare, för att den inte skulle påverka informantens utsagor i intervjun.

4.2 Analys

I det här avsnittet redogörs för de ställningstaganden jag gjorde vid val av tolkningsmetod, samt tillvägagångssättet för analys av empirin. Läsaren kan här följa forskningsprocessen och bedöma resultatets rimlighet.

4.2.1 Tolkande metod

Med studien ville jag beskriva praktiken utifrån äldres perspektiv, där de med egna ord berättade om hur de uppfattade sin måltidssituation. Utifrån syftet föreföll därmed fenomenografin vara den mest lämpade tolkningsmetoden, och Solér (1997) refererar Sandberg och menar att ”uppfattning är det centrala begreppet inom fenomenografin” (Solér, 1997, s. 70). Den fenomenografiska forskningsansatsen beskrivs av Marton och Booth (1997, s. 147) ”som ett sätt att erfara någonting”. Individens erfara någonting *som* någonting, där detta någonting urskiljs och relateras till ett sammanhang, vilket sker i ett samspel mellan den som erfara och det som erfars. De menar att människans handlande görs i relation till hur hon erfara världen där uppfattningarna återger det sociala, kulturella och historiska sammanhang som människan ingår i.

Ganska självklart skulle personen inte vara samma person utan den värld han eller hon erfara, och om världen förstås enligt summan av alla möjliga sätt att erfara den, om personens bakgrund är unik och om en persons sätt att erfara världen återspeglar den personens bakgrund, då kan världen omöjligt vara exakt samma värld utan personen som erfara den (Marton & Booth, 1997, s. 148).

Marton och Booth (1997, s. 150) poängterar att tolkningen av fenomenografin inte utgörs ur ett psykologiskt perspektiv, utan snarare tvärtom med fokus på *vad* som erfars och *hur* det erfars. Syftet är att identifiera de kvalitativa variationerna och dess konstruktion av de olika synvinklarna i ett sammanhang och utifrån variationen ha förmågan att urskilja det specifika i fenomenet som erfars. Ur det specifika skönjas mönstren ur det empiriska materialet, vilket karakteriseras till beskrivningskategorier, och modelleras till en helhet.

Solér refererar kritiska röster mot den fenomenografiska metoden (1997, s. 72-74). Hon menar till exempel att Uljens observerar bristen på ontologisk och epistemologisk klarhet. Vidare skriver hon att Säljö kritiserar metodens okomplicerade hållning till språket, där de språkliga utsagorna av det vi erfar utvecklas av tankar och i dess sociala sammanhang, och inte utifrån en absolut objektivitet. Hon pekar också på att Säljö hävdar att informanters enskilda yttranden enbart är språkliga diskrepanser, där ordvalet tolkas som variationer i uppfattningens innebörd. Sandberg besvarar kritiken och påpekar att syftet är att upptäcka synvinklar som tydliggör och för samman flera beskrivande utsagor, även om dessa är motsägelsefulla. Indikatorn måste således både vara en beskrivning av fenomenet och ha samma meningsstruktur som övriga utsagor i intervjun. Kritiken gjorde mig mer medveten om hur viktigt det är att förhålla sig till metodens få normer. Men jag vill förtydliga att studien inte rör sig om någon absolut sanning, utan en uppfattning om det speciella fenomenet. Det må vara en ögonblicksbild, men min tolkning är att den allmänna förändringsbenägenheten hos en individ är långsam, vilket kan visa att uppfattningen faktiskt existerar.

Norén svarar (enligt Solér 1997, s. 74) på Säljöns kritik om den sociala nivån på språket. Han ser en svårighet med att forskaren måste nå och hantera det vardagliga språket hos informanten, då forskarens sociala erfarenhet kan skilja avsevärt från informantens förståelse. Jag beaktade problematiken och avvägde balansen mellan mitt egna ordval och informantens utsagor.

4.2.2 Analysprocessen

Marton och Booth (1997) framhäver att forskaren måste inta informantens plats vid empirin och analysarbetet. Detta innebär att forskaren ska försöka se fenomenet genom informantens ögon och hur denne uppfattar situationen, genom sättet att prata om, erfara och hantera fenomenet. Det gäller oaktat under hela forskningsprocessen. De tar upp tre kriterier för analysprocessen, med att kategorierna skall ha tydlig relation både till fenomenet och till varandra, samt att forskaren använder så få kategorier som möjligt för att de kritiska variationerna skall kunna identifieras. Svårigheten är att forskaren ska hålla ett vidsynt förhållningssätt för variationer inom en avgränsad synvinkel. Detta innebär att analysprocessens avgränsning är avhängig forskarens mest öppna förståelse, för vad som kan anses relevant i det empiriska materialet. Även Thomsson (2002) instämmer i problematiken och visar på vikten att få en djupare förståelse av informanten för att därigenom se variationer. Min forskningsansats var att finna och beskriva variationer i fenomenet, och se de sociala mönster som informanten var bärare av. Detta nämner Dorothy E. Smith (enligt Widerberg 2002, s. 67) som en viktig utgångspunkt och poängterar att det inte är individen som är det centrala, utan de sociala mönstren som denne är bärare av.

Med ovan nämnda tankar startade jag processen på liknande sätt som Sandberg (enligt Solér 1997, s. 76) beskriver den empiriska bearbetningen vid fenomenografisk tolkande metod. Jag blev vän med empirin, genom att transkribera intervjuerna, och därefter läsa och lyssna på materialet vid flera tillfällen. Svensson och Starrin (1996) framhäver lyssnandet som en viktig del i intervjun och menar att man även ska lyssna på det som inte är klart uttalat, vilket George Steiner benämner som *den inre rösten* (Svensson & Starrin, 1996, s. 67). Denna inre

röst lyssnade jag även till under analysen, där pauser och tonfall blev till en helhet. Likt Sandberg tankar om bearbetningen, kategoriserades det transkriberade materialet i olika mönster. Ur det digra materialet kunde jag urskilja tre beskrivningskategorier som var av betydande karaktär för studien. Mönstren färglades utifrån dygnets måltider, den sociala aspekten och beroendeställningen. Dessutom sammanfattades varje intervju för att tydliggöra variationerna. Variationerna i informanternas uppfattningar kategoriserades sedan in under de olika beskrivningskategorierna. Därefter lästes det transkriberade materialet igenom för att finna citat till de olika beskrivningskategorierna och dess variationer. Här gick jag även tillbaka till det bandade materialet, för att säkerställa riktigheten. Analysprocessen hade modellerats och nått sin helhet.

4.3 Etiska aspekter och forskningskrav

I jämförelse med kvantitativ forskning menar Widerberg (2002) att problemen förändras och att etiska ställningstaganden ökar vid kvalitativ forskning. Forskaren bör vara lyhörd och visa respekt för informanterna, och inte pressa dem till ett svar de inte kan eller önskar ge. Trots mitt ärliga uppsåt, var jag medveten om den etiska risk som förelåg i iveren över att finna resultat som gjorde studien intressant och gav nya kunskaper till berörda professioner. Det var därför med ytterst stor försiktighet som jag stöttade informanten genom följdfrågor av *vad-* och *hur-* karaktär, till möjliga svarsalternativ då denna hade svårt att formulera ett svar. Jag observerade att stöttningen aldrig blev till ledande svar. Medvetenheten gav mig dock insikten om att inte pressa den kanske redan otrygga informanten och mitt arbete fick ingalunda åsidosätta etiken eller på annat sätt vålla skada för den eventuellt otrygga individen. Enligt Trost (2005) bygger intervjun på förtroende där forskaren nästan kan fråga om vad som helst. I andra sammanhang upplevda känsliga frågor upplevs med detta förhållningssätt inte känsliga, utan naturligt relevanta. Personuppgifter får aldrig fingeras, då dessa kan ge en falsk identifikation och att citera ordagrant kan vara sårande för informanten, om dennes tal är avvikande i någon grad.

Det etiska perspektivet i denna studie grundas på humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådets forskningsetiska principer. Detta grundläggande individskyddskrav innefattar fyra huvudkrav, vilka utgörs av informations-, samtycke-, konfidentiellitets- samt nyttjandekravet (Vetenskapsrådet, 2002). Principerna skapade normer för mitt förhållningssätt, där forskningskravet med värdet av de förväntade djupare kunskaperna vägdes mot individskyddskravet och risken av möjliga negativa konsekvenser för inblandade eller tredje person. Utifrån riktlinjerna informerade jag informanterna om studiens syfte och om deras frivilliga medverkan som närhelst de kände kunde avbrytas eller avstå från att svara på viss fråga. Informanterna informerades om att deras medverkan behandlades konfidentiellt, så att transkriberat material kodades och att koderna förvarades på avskild plats. Det empiriska materialet från respektive informant användes enkom till denna studie, men sparas kodat för eventuell framtida forskning om denna inte strider mot nyttjandekravet. Avslutningsvis kan jag i och med detta, stå för studiens nyvunna kunskap ur ett etiskt perspektiv.

4.4 Den egna förförståelsen

Patel och Davidson (2003) visar vikten av en noggrann planering där processen följs, samt att intervjuaren är medveten om sina förkunskaper och hur dessa hanteras. Jag genomförde själv studiens alla delar, vilket är till fördel då allt empiriskt material behandlas på samma sätt. Det kan dock vara en risk med att arbeta ensam, då mina kunskaper, normer och värderingar både kan styra fokus på den empiriska insamlingen och analysarbetet av densamma. Kostekonomutbildningen har dock lotsat mig mot ett kritiskt granskande förhållningssätt. Det

är genom utbildningens djup och bredd, samt min erfarenhet och yrkeskompetens som kock inom både den offentliga och privata sektorn, tillsammans med livserfarenhet och värderingar som bildar den egna förståelsen. Kompetensen är byggd på utbildning som varvats med ett öppet sinne för vetenskap och utveckling, samt ett gediget intresse för kokkonsten. Jag är medveten om svårigheten att hantera sina "glasögon" på ett riktigt sätt och att inte se sin egen norm och kunskap som den enda rätta. Det empiriska materialet och studien i sin helhet gav en mängd intryck. Dessa tvingade fram en djupare reflektion, där vetenskaplig kunskap och existerande kulturella normer skulle skiljas från personliga uppfattningar. Jag genomförde processen med en ärlig uppriktighet både mot mig själv och berörda, om denna ärlighet även innefattar kunskapen att sära begreppen kan dock inte jag besvara.

4.5 Studiens tillförlitlighet

När uppfattningar studeras, är det viktigt enligt Solér (1997) att forskaren tittar på informanten som skapare av mening. Solér (1997, s. 94) hänvisar till Sandberg gällande forskarens tolkning, och pekar på att denna måste ske utifrån något, det vill säga fenomenet, där det framträdande i tolkningen överensstämmer med informantens mening om fenomenet. Denna aspekt tydliggjordes redan under transkriberingen från den första bandupptagningen. Före transkriberingen hade jag en bild *klar* om vad som sagts under intervjun, men bilden förändrades på grund av små upprepande fraser av informanten, som jag inte hade noterat under den pågående intervjun. Dessa fraser var motsägelsefulla mot den bild som informanten gav uttryck för. Därav såg jag om möjligt än större ödmjukhet på min uppgift som oerfaren intervjuare och var tacksam för de tekniska hjälpmidlen.

Reliabilitet och validitet är begrepp som känns igen inom forskningen, men Widerberg (2002) menar att dessa begrepp inte används på samma sätt inom den kvalitativa ansatsen, där bland annat forskaren inte skall kunna bytas ut eller att undersökningarna inte är fullt klarlagda på förhand. Hon påpekar dock att forskaren fortfarande måste vara både pålitlig och objektiv. Forskaren föreslås en kontinuerlig reflektion över sitt agerande under processen. Trost (2005) menar dock att termen objektivitet är orealistisk och att intervjuaren inte kan vara nollställd i sammanhanget. Han föreslår istället att intervjuaren behåller sina egna åsikter och lyssnar till informantens föreställningar och skapar förståelse för dessa. För att öka tillförlitligheten i studien, föreföll det därför vara av stor vikt att medvetandegöra den egna förståelsen och agerandet, samt att noggrant redogöra för processens samtliga steg. Solér (1997) hävdar att reliabilitet och validitet visst finns inom den kvalitativa forskningsansatsen. Solér (1997, s. 107) hänvisar till Sandbergs validerings- och reliabilitetskriterier. Två valideringskriterier gällande trovärdighet beskrivs där den första, den *kommunikativa validiteten*, nås genom att forskaren medvetandegör sin förståelse och sina egna teorier, samt att forskaren för en ständig dialog med informanten och empirin om tolkningens rimlighet. Det andra kriteriet är den *pragmatiska validiteten*, där forskaren kontrollerar sina tolkningar mot konkreta situationer. Vilket innebär att tolkningar endast kan accepteras om forskaren har faktiska bevis för dessa. Fieldings instämmer (enligt Svensson & Starrin, 1996 s. 64) och menar att följdfrågor alltid bör ställas, då svaren förefaller ofullständiga eller tvetydiga. Jag arbetade utifrån valideringskriterierna under processen, där intervjuerna fördes i dialogform, genom att mina tolkningar inte sällan prövades direkt under intervjun. Dessutom förde jag många och långa diskussioner med det empiriska materialet, där jag även reflekterade över min egen förståelse och dess inverkan på analysprocessen. Den pragmatiska validiteten etablerades genom att jag ställde följdfrågor till informanten för att säkerställa vad som avsågs.

Sandbergs (enligt Solér, 1997, s. 108) reliabilitetskriterium kan bestå i forskarens tolkningsmedvetenhet, vilken benämns som en *fenomenologisk reduktion*, och innebär att forskaren reflekterar över sitt subjektiva förhållningssätt i fyra steg. Dessa steg guidade mig till att etablera reduktionen, genom att inleda studien med att ställa öppna forskningsfrågor om fenomenets mening. Nästa steg blev att frågorna grundade sig på informanternas faktiska levda erfarenheter, utan teoretiserande genom förklaringar över deras beteenden. Det tredje steget, försökte jag ta utifrån den kommunikativa validiteten i en horisontalisering. Vilket innebär att alla för fenomenet relevanta utsagor behandlas på ett likvärdigt sätt inför och under analysprocessen, för att minimera den egna förförståelsens inverkan. Det sista steget var att göra preliminära tolkningar av empirin och tolka texten ur alternativa perspektiv. Detta gjorde jag genom att med olika glasögon och öron, läsa och lyssna på det empiriska materialet ett flertal gånger.

5 Resultat

Det här kapitlet inleds med en kort presentation av informanterna, samt deras uttalade uppfattning av fenomenet. Därefter presenteras i ord analyserna av det empiriska materialet med tre framträdande centrala beskrivningskategorier i form av, dygnets måltider, den sociala aspekten och beroendeställningen. Kategorierna innefattar även de önskemål som informanterna beskriver. Respektive kategori relaterar till fenomenet måltidsuppfattning och till varandra, samt beskriver även variationen inom dessa. För att återge variationer och mönster på ett konsekvent sätt, uttrycks antalet informanters uppfattningar såsom, några (1-3 informanter), flera (4-6 informanter), de flesta (7-8 informanter) och samtliga. Citaten kodas som I1-I9 för att läsaren skall kunna följa citat från samma person och används enligt Patel och Davidsons (2003) tankar för att illustrera uppfattningen.

5.1 Informanterna

De nio informanterna består av kvinnor och män mellan 76 och 94 år. De är bosatta inom samma kommun, men ingår i tre olika hemtjänstområden. Bland informanterna finns både ensamstående, samt sammanboende par. Måltidens betydelse både är och har varit skiftande för informanterna. Variationen sträcker sig från informanter som aldrig tillagat mat, till dem som hållit kost för större gårdar, med förekommande sysslor såsom slakt och bakning. De har varierande service från hemtjänsten, vilket sträcker sig från att endast erhålla matlåda till att få hjälp med dygnets alla måltider. Variationen för hur länge informanterna erhållit matlåda sträcker sig från innevarande år och sex år bakåt. Informanterna besväras alla i varierande grad av skador eller sjukdomar på ögon och ben, vilket på varierande sätt kan inverka på måltidssituationen.

Informanterna uttrycker samtliga en förnöjsamhet av måltidssituationen. Mat och service får genomgående lovord – i ett inledande skede av intervjuerna. Undersökningsgruppen ger dock ett vidare uttryck för sina uppfattningar ju längre intervjuerna fortskrider, varvid nedan redovisade beskrivningskategorier kan utkristalliseras.

5.2 Dygnets måltider

Utifrån informanternas beskrivningar av den egna dagliga måltidssituationen, framkom det att ingen av dem förefaller att följa Livsmedelsverkets rekommendationer, av vare sig näringsintag eller måltidsordning om minst sex dygnsmåltider. En informant följer rekommendationerna om en nattfasta på maximalt 11 timmar. Informanten (I2) väcks av sin värk och stiger upp mitt i natten för att inta frukost och säger sig då: ”Vara hungrig!” I6 är en annan informant som kokar sig kaffe nattetid och som äter en skorpa till det. De flesta har

dock en nattfasta på mellan drygt 12 och 15 timmar. Trots studiens avsaknad av kvantitativ data gällande kostintag, förefaller informanternas näringsintag inte komma upp till nivåerna i svenska näringsrekommendationer. Min uppfattning sker utifrån informanternas egna beskrivningar av sina samtliga måltider och eventuellt småätande. Inom ramen för variationen av frukostmålet finns den informant som enbart äter kall havregrynsgröt med utan vare sig sylt eller mjölk, till två informanter som åt en förefallande fullgod frukost, innehållande gröt, mejeriprodukter och smörgås med pålägg, samt kaffe för en av dem. En annan informant försätter en idag 40-årig tradition och startar morgonen med den dagliga kaffekasken.

Uppfattningen om förmiddagsmålet varierar, men intas påfallande sällan. En informant som har hjälp med dygnets alla måltider, erbjuds ingen service för detta mål. Istället vilar sig flera på förmiddagen efter ansträngningen av morgonens grötkokning. I8 uttryckte det som att vara: ”Så trött.” Några sade sig önska förmiddagskaffe, men såg leveransen av den tidiga lunchen (klockan 11.20) som ett hinder och I4 uttryckte det ”– nej som tråkigt nog blir där inte tid”.

Lunchen består utav den varma kommunalt, genom hemtjänsten, distribuerade matlådan. Förutom en informant, som anser sig bli mätt på att endast äta halva portionen, har de flesta leverans varje dag, Uppfattningarna kring den levererade maten är varierande. En informant säger sig att inte bli mätt, utan brer en smörgås till. Några blir riktigt mätta och sparar ibland kött som pålägg till middagens smörgås.

De flesta dricker silverte eller kaffe till eftermiddagsmålet, som de själva kokt eller värmer från förmiddagen i mikrovågsugnen. Därtill äts allehanda kakor eller skorpor. Några av informanterna intar dock inte regelbundet eftermiddagsmålet. En säger sig inte tycka om kaffe, men dricker ändå vid sällskap, vilket sker ett par gånger i veckan. En annan är beviljad service till detta mål, men avstår trots en uttalad känsla för eftermiddagskaffet, och I9 berättar:

Nej jag vill inte ha eftermiddagskaffe. Fast jag har tillåtelse av behovsbedömare. Hon är bra behovsbedömare – men dom jäktar så, så man blir nervös av dom. Så därför vill jag inte ha något eftermiddagskaffe. Men kommer här någon, då dricker jag gärna kaffe och någonting till.

Förutom en informant som inte anser sig behöva någon middag, eftersom denne inte längre arbetar, äter de flesta middag – om än i en bred variation. Smörgås, ägg och sill, varma koppen²⁰, yoghurt, matpajer, kräm, risgrynsgröt, köttbullar, stekt ägg eller crepes är de främsta rätterna. Mini- eller mellanmjölk, öl, te, coca-cola eller vatten är de främsta dryckerna. Variationen kan förefalla stor, men variationen mellan informanterna uppfattar jag som större. Några äter alltid enbart smörgås och mjölk, men beskriver samtidigt hur enformigt det är med smörgås.

Kvällsmålet utgörs för några av frukt som skalats och skurits i ”godisbitar”. En informant (I4) äter havregrynsgröt med lingonsylt och mjölk, och säger sig: ”Sova bättre på det.” I8 säger sig vara: ”Tokig i karameller!” och ser detta som sitt kvällsmål. För övrigt är variationen liten, där flera informanter vare sig äter eller dricker något uttalat till detta mål.

Nattmålet blir till frukost mellan klockan 02.00 till 04.30, med kaffe och smörgås, för en informant som lägger sig tidigt (klockan 19.00). Några informanter småäter nattetid. En äter pålägg eller skorpor ibland, medan en annan kokar sig kaffe och tar en skorpa till. De flesta säger sig dricka vatten på natten. Informanternas energiintag förefaller även det att inte komma upp till rekommenderade nivåer, men det är svårt att uttala sig om detta, då studien grundar sig på uppfattningar och därför har ingen kostdata samlats in.

²⁰ Portionsförpackad pulversoppa som tillreds med kokt vatten.

5.3 Den sociala aspekten

Detta avsnitt inleds med rummet, i ljus, ljud, färg och form, samt den äldres uppfattning av mötet med hemtjänstpersonalen. Därefter beskrivs den äldres uppfattningar om maten, både den distribuerade och den egen inhandlade. Till sist beskrivs atmosfären av fenomenet, med hur de äldre uppfattar sina egna tankar.

5.3.1 Måltidsrummet

Måltidssituationen i rummet innebär för samtliga en placering i köket. Några av informanterna alternerar sittplats, annars sitter de flesta alltid vid köksbordet. I8 sitter också vid köksbordet, men flyttar till skärbrädan vid diskbänken under frukost och middag för att underlätta arbetet och säger: ”Så slipper jag att släpa det på bordet.”

Informanterna har en bestämd uppfattning om ljud vid måltiden. Några lyssnar alltid på radio, medan några endast vill lyssna på radio i samband med frukosten. Flera vill dock alltid ha tyst när de äter och I5 som är bland de sistnämnda säger ”Jag tycker det är ett farligt skramlande” men I5 låter den äkta hälften bestämma om radion skall vara påslagen.

Ingen av informanterna har någon speciell dukning för att underlätta synintrycket under ätandet. Att ha ett bra ljus runt måltiden uppfattas av några informanter som viktigt. De informanter som förefaller piggare än de övriga, samt de informanter som beskriver anhörigas besök som täta, har alla en mer renodlad²¹ matplats än övriga informanter. Några av informanterna äter alltid sin lunch ur matlådan och I2 beskriver: ”Jag äter i lådan (haha) – ja man slipper ju flytta över det.” Några av informanterna som har berättat att de äter på tallrik, äter soppa ur matlådan. I7 sänker rösten och viskar;

– utom på torsdagar – då får man en rund burk eller vad man ska säga, det tycker jag går bra.
Annars äter jag på tallrik, jag vet inte – jag tycker det känns liksom lite godare (haha).

I övrigt förefaller informanterna uppfatta det som naturligt att äta på tallrik. Exempelvis äts frukostgröten alltid på tallrik, även av den informant som alltid äter sin lunch ur matlådan. Av dem som intar lunchen på tallrik, genom hemtjänstens service, är det dock en informant som äter sin frukostgröt direkt ur grytan. Gröten kokas av personalen vid 17.00-tiden när middagssmörgåsarna breds dagen före, för att sedan ställas på diskbänken. Grytan står på diskbänken tills informanten äter sin frukost (klockan 07.30) dagen efter. Informanten (I9) förklarar att det är den tidiga frukostvanan och säger:

Nej det luktar inget om kall gröt – dom har lite salt i gröten, annars har jag ingenting på. ... Nej inte sylt eller nåt sådant och ingen mjölk. Nej jag ser inte och själv slå på nåt. ... Ja det smakar inget särskilt – det blir en vana.

En informant berättar hur denne tidigare manglat sina diskhanddukar och att det var trevligt att hänga upp dessa i köket. Tvätt stryks eller manglas dock inte av hemtjänstpersonalen och informanten berättar ingående att kökshanddukarna numera inte är släta och därmed inte fina att hänga fram.

²¹ I sammanhanget står begreppet för ett avtorkat matbord, eventuellt med en ren duk och en blomma på och inte en förvaringsplats för lådor och burkar med mediciner, läkarkvitton, recept, samt emballage med torkdukar.

5.3.2 Mötet med hemtjänstpersonalen

Flera informanter beskriver en tacksamhet över att få servicen och några beskriver personalen som snälla och hjälpsamma. En informant som tidigare bott i en större stad beskriver skillnaden som stor. Förutom att hemtjänstpersonalen numera säkert kommer, om än med viss tidsförskjutning, menar informanten att det är samma personal som återkommer. Informanten beskriver en trygghet med denna typ av organisation.

Samtliga informanter uppfattar generellt hemtjänstpersonalen som stressad. Personalen beskrivs dock aldrig som att yttra sig om stress, utan det handlar om hur informanterna uppfattar det. Några informanter beskrev även personalens ringa flexibilitet. Genom en följdfråga framgick det dock att en av informanterna aldrig bett om extra hjälp. Det var informantens uppfattning om personalens outtalade stress, samt rädslan av att vara till besvär, som låg till grund för svaret.

Dock beskriver en informant om hur denne blev nekad hjälp i samband med matdistributionen, med att torka upp på golvet då respondenten hade spillt under förmiddagen. I1 ger sin uppfattning om hemtjänstpersonalen: "Dom är så olika!" Några av informanterna har sina favoriter och I9 beskriver: "En är väldigt snäll, hon är som min egen dotter, hon jäktar inte, hon är den enda som kramar mig." Några av informanterna beskriver hur manlig hemtjänstpersonal ger sig mer tid till att prata. Det gäller även för sommarpersonalen, som beskrivs som både roliga och lätta att prata med och I3 instämmer:

Ja dom är ju olika, somliga pratar ju, somliga gör ju inte, det beror sig på vilka som kommer – Ja det är ju olika vilka dagar ju. ... Nej på lunchen då bara sätter dom maten (haha) – då pratar dom inte, njjaa – smaklig spis – inte annars.

På frågan om vad personalen pratar om vid lunchdistributionen, svarar samtliga informanter dock utan variation: "Smaklig spis!" Jag ber informanterna att utveckla samtalet, och det framkommer att viss personal berättar vad lunchen innehåller, samt att viss personal frågar om informanten behöver hjälp med matlådan. När jag ger förslag på fraser, såsom att fråga informanten hur det står till, blir samtligas reaktioner åter igen enade och I2 berättar:

Nej det gör dom inte, ja det glömmet dom (haha) – men där kan vara någon som snackar lite grand – men – men det är inte så många – dom är nog lite stressade. ... Ja där är kanske lite skillnad på dom – somliga är mer snacksamma, men dom har ju brått, dom är stressade liksom. Där kommer några pojkar ibland som kör ut. Dom ger sig mer tid till att snacka ibland – ja.

I8 fyller på och avbryter sedan sig själv, utan att vilja fortsätta:

Där är en som är bäst. Han är rar. Till att vara pojke, så är han hemskt rar. Han är så rar han är så kär. Jag kan inte säga något om någon för – .

5.3.3 Uppfattning om maten

Uppfattningarna om maten bjuder på flera variationer. Att den distribuerade matlådan dock inte är till full belåtenhet, vad gäller smak och konsistens, vittnar några informanternas inköp av färdigrätter om. Det är alls inte alla som gör dessa inköp, och det finns även några informanter som tar emot matlåda, fastän de uttryckligen inte äter vissa rätter, såsom soppor och lever, I2 berättar:

(Haha) – Ja där är en sak – och det är lever [poängterar informanten med höjd röst]. Det tycker jag inte om, det är det enda. Annars – tycker jag om all mat. [Jag frågar om alternativ] Nej jag säger inte ifrån – jag äter potatis och sås. Ja, jag kan få alternativ, men jag frågar inte efter och krångla.

Samtliga informanter försöker genomgående, medvetet eller omedvetet, framföra en positiv uppfattning av fenomenet, vilket dock genomgående visar sig vara annorlunda i praktiken, I3 beskriver:

Ja det går bra, det ligger ju rent och fint. Ja – så – det är ju – varmt är det ju – potatisen och så det är ju varmt – det kan ju inte vara hur varmt som helst. Dom kör ju från XX [centralkök i grannbyn] med det också, dom gör det inte själv här uppe [informanten hänvisar till det tidigare tillagningsköket i byn som numera är ett mottagningskök] – nej – ja – den är lite varm i alla fall.

Uppfattningar om smaken återkommer hos några av informanterna när de beskriver fiskrätter, vilket generellt är en omtyckt råvara. Den kokta torsken rosas, medan däremot en liknande fisk risas och beskrivs som torr och smaklös. Det gäller även för den stekta fisken vilken även uppfattas ha alltför mycket panering på. Uppgifterna om drycker varierar också, till exempel coca-cola, tranbärsdryck, mellanmjölk, öl eller must. Flera informanter har samma måltidsdryck varje dag medan några varierar sitt dryckesval. Flera saltar maten och det framkommer även uppfattningar om kryddningen, där exempelvis I9 uttrycker:

Man ska inte klaga. Men där är något med smaken [Informanten rynkar på näsan och letar efter ord] – det smakar liksom inget. Det saknar salt, ja kryddor.

Kommunen har sedan några år inskränkt serveringen av efterrätter till endast två gånger per vecka, vilket flera av informanterna uttalat gärna hade sett en utökning av. Några av informanterna uttrycker även saknad av grönsaker och I6 berättar:

Jag har extra grönsaker hemma. Jag kan inte begära på att de lägger på något extra till mig – ja jag tar emot i vad som kommer till mig, jag har inga pretentioner. Men jag hade velat haft fler grönsaker – både kalla och varma.

Inget av köken som distribuerar matlåda, erbjuder någon daglig alternativrätt. Valmöjligheten består av att ett av de tre områdenas kök erbjuder en alternativrätt som kallas veckans alternativ. Från de övriga två erbjuds endast alternativ till de personer som av medicinska skäl inte kan äta den planerade maten.²²

Vad gäller den övriga maten, är det flera av informanterna som får veckohandlat genom sina anhöriga. Informanterna berättar om varierande system, från klart formulerade inköpslappar till en diskussion per telefon om vad som kan behövas. Några av informanterna handlar tillsammans med hemtjänstpersonal, medan några antingen får varor hemlevererade av butik och vänner, eller gör sina inköp själva. Jag uppfattar variationen av övriga måltider som påfallande liten, då informanterna beskriver sina rutinmässiga måltider. Flera av informanterna har en låg variation av pålägg på middagens smörgås. Några uttrycker sig vilja ha det så, medan några hade önskat en större variation. Underförstått är den egna fantasin och eventuellt kunskapen om möjligheter liten, och det förefaller heller inte som om informanterna får någon hjälp med detta, vilket informanterna I8 och I7 som båda är glada för ägg och sill visar. Medan I8 ofta äter sillinläggningar och kokar ägg och uttrycker begejstrat: ”Jag är tokig i det!” så längtar I7 efter det. Hemtjänstpersonalen ger service vid detta mål, men har sedan starten på servicen (ett och ett halvt år) ännu inte kokt något ägg till informanten. I7 förklarar:

Det gör inte hemtjänsten, för dom är ju inte här så länge. Jag åt inte ett kokt ägg på sex månader! Men jag fick av en släkting XX, och jag tyckte det var en riktig delikatess (haha) med kokt ägg (haha) det var så gott så gott ju.

²² Enligt enhetschef på hemtjänstområde i kommunen, telefonkontakt 2008-05-07.

5.3.4 Måltidsatmosfären

Flera av informanterna uttrycker det som både godare och trevligare att äta i sällskap. Några säger sig dock inte uppfatta det som aptithöjande att äta tillsammans med andra, utan äter gärna sina måltider i ensamhet. En informant som påfallande ofta hoppar över middagsmålet och som samtidigt säger sig vara van vid att äta ensam, säger skrattande att om någon kommit och ställt i ordning middagen skulle nog aptiten infinna sig. En annan informant (I9) som har nedsatt syn, och får hjälp med sönderdelning av maten men som sedan lämnas ensam för att äta beskriver situationen: ”Jag för maten mot plastkanten på tallriken, ibland får jag bara potatis på hela skeden och ibland bara kött – det är tråkigt.”

När jag ber informanterna att beskriva sina tankar under måltidssituationen, blir det en eftertänksamhet hos samtliga. Några säger efter en stunds tystnad att de inte vet eller undviker att svara. Flera har svårt att finna ord, men uppfattar sina tankar som om de snurrar runt i huvudet. Tankarna kan bestå av att känna sig ensam, eller att känna oro för betalning av räkningar, samt funderingar på om anhöriga kommer på besök, eller att komma ihåg att skicka födelsedagskort till nära och kära. Men några har även tankar om att bli gammal och efter att I7 (som flyttat till mindre lägenhet) har funderat under en stunds tystnad, sänks rösten och uppfattningen beskrivs:

– Man vill ju gärna tänka på som det var innan – och det är ju inte så bra – och det är ju inte så bra, och göra det. När man satt hemma hos sig själv, och man hade lagat sin mat och, och man hade den maten som man ville ha – och som man tyckte om och så ju. Och också tycker man nu, att det är annorlunda, det tänker man ofta på. Och det kommer jag på mig själv, att det är icke bra och tänka tillbaka så – för man kan inte acceptera att man har blivit som man är. Jag kan inte det – men det måste man.

5.4 Beroendeställningen

Samtliga informanter är i beroendeställning på ett eller annat sätt till hemtjänstpersonalen och kommunens omsorgsorganisation. Ingen av informanterna uttrycker ordet beroende, och jag anser det heller inte nödvändigt att konkret uttrycka ordet för att ändå befinna sig i denna situation. Deras beskrivningar om hur de uppfattar situationen är tydliga nog. Samtliga uttalar en omtänksamhet för andra i liknande situation. Hänsynstagandet ger uttryck för att de själva inte skall ta för stor plats, utan att alla andra också skall få service. Informanterna berättar om antalet äldre som hemtjänstpersonalen har på sina rundor och uppvisar en påfallande stor förståelse för att de inte får den service de egentligen önskar eller är i behov av.

Samtliga informanter beskriver sin måltidssituation på ett eller annat sätt, som att det blir till en vana. De vänjer sig. Flera av informanterna intar heller inte sina måltider vid de tidpunkter som de egentligen önskar. Det är dock först under följdfrågor som detta framkommer. De accepterar att inta sin frukost betydligt senare än vad de är vana vid, med cirka en och en halv timme. Detta innebär en väntan för dem, då de trots behovet av service kring måltiden stiger upp ur sängen som de brukar. I7 berättar: ”Ibland slår jag på TVn när jag tycker det är lite tråkigt att vänta på dom.” En annan äter sin smörgås i väntan på service med grötkokning. Några säger sig inte vilja ställa till besvär, och påminner om att hemtjänstpersonalen inte börjar förrän klockan 07.30, och därför inte kan vara tidigt hos alla. En informant sade dock ifrån, efter att hemtjänstpersonalen enligt informanten hade sagt att: ”Du får inte stiga upp förrän vi kommer och tar på stödstrumporna.” Efter påtalandet får informanten idag sin

frukost något tidigare än förut. Några av informanterna återkommer till detta och berättar om att hemtjänstpersonalen frågar de äldre om: ”Varför ska du gå upp så tidigt?”

Några får sin lunch cirka 40 minuter före lunchtid²³, vilket innebär att förmiddagsmålet ofta uteblir. Några får lunchen efter lunchtid och många beskriver hur de aldrig riktigt vet när lunchen kommer. Enligt flera informanter, är en variationstid om 20 minuter vanligt. Men informanterna ”vill inte klaga” som de själva uttrycker det.

Vad gäller informanternas vanor att gå och lägga sig, kan det förefalla ligga utanför studiens ramar. Det är dock av stor vikt för att belysa nattfastan, samt inte minst för att lyssna till informanternas egna uppfattningar. Resultatet har tidigare belyst intagen av kvälls- respektive nattmål, men beskrivs här utifrån beroendeställningen. Det skiljer drygt fyra timmar mellan den förste och siste av informanterna som går och lägger sig.

Några informanter får service med sänggåendet, vilket sker upp emot en och en halv timme före det de är vana vid, och I4 säger: ”– men där är inte och göra vid det”. Några andra får service av hemtjänstpersonalen med sina stödstrumpor. Det kan ske drygt en och en halv timme före det faktiska sänggåendet, och jag uppfattar det som att informanterna inte äter något efter att hemtjänstpersonalen varit hos dem.

Informanterna är samtliga tacksamma över den service de får, oavsett beroendeställning. Ingen av dem pratar nedlåtande om hemtjänstpersonalen, utan tvärtom berömmar de flesta deras arbetsbörda och säger att de är snälla. Detta till trots, uppfattar jag under intervjuerna en annan nivå av beroendeställning hos många av informanterna och benämner denna som rädsla. Några berättar att de inte längre får bjuda kaffe på hemtjänstpersonalen, men att de gör det i alla fall och några säger då att de ”smyger med det”²⁴. Några uppger att de inte svarar ärligt på de enkäter om maten, som skickas ut från kommunen. De vill inte stöta sig med personalen. Samtidigt berättar några andra, om hur berörd hemtjänstpersonal visat sitt missnöje mot informanten, när informanten framfört klagomål på någon i personalgruppen. Några beskriver hur hemtjänstpersonalen står på trappan och röker, istället för att gå in till den äldre. Detta påtalas dock inte vidare, allt för att undvika förargelse. Beroendeställningen blir mer utmärkande i vissa fall. Några berättar att det inte är all personal som frågar vad den äldre önskar för pålägg på sina smörgåsar till middagen. I9 som har nedsatt syn berättar:

För det mesta frågar dom mig vad jag vill ha på smörgåsarna. Men vissa av dom bryr sig inte om att skiva gurka eller paprika på smörgåsarna, eller tomat. Det tycker jag mycket om och det är synd att dom glömmer det. Där är en av dom som aldrig berättar för mig vad hon har lagt på smörgåsarna. Hon kan lägga en hel burk sardiner på mina två smörgåsar. [Jag frågar informanten om de pratar med varandra] Nej jag frågar inte henne – jag sitter tyst. Hon är nyutexaminerad [poängterar informanten och drar ihop munnen, vickar på huvudet och sträcker på sig för att illustrera en ”fin” dam eller liknande] Hon säger att jag ska göra allting själv, ”du kan själv”, säger hon. Hon hjälper mig knappt i duschen, jag måste be henne om hjälp.

5.5 Resultatsammanfattning

Till en början visar resultatet på en homogen förnöjsamhet. Men när dessa äldre ges plats och utrymme, när inga klockor tickar – beskriver de en annan uppfattning. Den enskilde äldre saknar en helhetsupplevelse av måltidssituationen. Istället för självbestämmande och integritet, urskiljs en beroendeställning hos de äldre. De uppvisar och beskriver en tydlig heterogenitet i sina önskemål av måltidssituationen i sitt ordinära boende. Tidigare levnadsvanor och värderingar förefaller att vara centrala delar i deras mångfacetterade, men påfallande basala önskemål och behov. Resultatet pekar på att måltidens sociala, emotionella

och kulturella aspekter får stå tillbaka, för som det verkar ekonomisk och uppenbar rationell fyrkantighet i hemtjänstens hantering av maten.

---

²³ Innebär i sammanhanget klockan 12.00.

²⁴ Det finns inget reglerat förbud enligt enhetschef på hemtjänstområde i kommunen, telefonkontakt 2008-05-07.

6 Diskussion

I detta kapitel för jag en diskussion om forskningsprocessen och studiens resultat. I metodkapitlet beaktades och diskuterades forskningsmetoder och synpunkter, som var relevanta för studien. Därför resonerar jag inledningsvis endast kort om hur processen fungerade i praktiken. Därefter diskuterar jag studiens resultat och jämför med tidigare forskning inom området.

6.1 Metoddiskussion

Den kvalitativa ansatsen är komplex och tidskrävande, med en mängd omständigheter och hänsynstagande som bör göras. Samtidigt skall den genomföras på ett riktigt sätt vad gäller rimlighet och trovärdighet. Ansatsen och den fenomenografiska tolkningsmetoden visade sig vara väl lämpad för studiens syfte och jag har utifrån handledaren, den egna förståelsen och studiens litteraturlista, försökt att använda ansatsen på ett kompetent manér.

Studiens källor granskades kritiskt och relevansen mellan primär- och sekundärkällor, samt dess vetenskapliga värden har också beaktats. Studiens sekundärkällor har därför föregåtts av ett ytterligare noggrant övervägande. Intervjun med en kommunal biståndsbedömare, gav en bredare förståelse i hanteringen av ett biståndsbeslut, och utgjorde en viss referens för studien, varvid intervjun inte redovisas som ett enskilt resultat. Det var under en längre tid aktuellt med ett stratifierat obundet slumpmässigt urval i undergrupper om biståndsfrekvens. Det förelåg dock vissa problem med att få fram data från kommunens omsorgsverksamhet, varvid snöbollsmetoden användes i urvalsprocessen. Jag gjorde noggranna överväganden vid urvalet, utifrån de utsagor om informanter som gavs, för att erhålla variation i det empiriska materialet. Missiven till de äldre visade sig dock inte önskvärda. Det var tydligt att de äldre inte önskade några brev eller informationsbrev, då detta föreföll som påtagligt stressande för dem.

Det visade sig etiskt, tekniskt och resultatmässigt tillräckligt med endast en pilotstudie, varför inga fler genomfördes. Svensson och Starrin (1996) för den svåra diskussionen om att känna empirisk mättnad. De menar att när den insamlade empirin kan bytas ut mot tidigare material, har en mättnad erhållits. En reservation är dock att forskaren aldrig kan vara riktigt säker, och empirisk mättnad anses därmed vara en bedömningsfråga. Bedömningen gäller kategori allena, eller kategori och egenskaper. I denna studie sågs en mättnad på ett tidigt stadium i beroendefrågan, men en ständig variation av informanternas måltidssituation. Det var därför av tidsmässiga skäl som denna mättnad uppstod. Det förefaller som att med fler informanter, hade heterogeniteten ökat, men beroendeställningen kvarstod.

Informantens utsaga beskriver uppfattningen. Trovärdigheten kan i denna ögonblicksbild föregås av en viss skepsis. Därför var det viktigt att under intervjuerna gå tillbaka och *kontrollera* utsagor. I tolkningsprocessen tog jag ett steg tillbaka från mitt egna erfarande och försökte gå in i informantens situation och därigenom se mönster och centrala aspekter i fenomenet. Detta var alls ingen lätt uppgift då materialet var digert och berörde informantens måltidssituation ur långt fler synvinklar än jag föreställt mig.

6.2 Resultatdiskussion

Syftet med detta arbete var att beskriva och analysera hur äldre i ordinärt boende med hemtjänst uppfattar sin egen måltidssituation. Jag har genom intervjuerna fått svar på studiens övergripande frågor; om hur äldre ser på sin måltidssituation och vad äldre önskar av sin måltidssituation. Resultaten har ett brett spektra och en komplexitet, vilket omöjliggör en bearbetning av alla aspekterna. Jag lyfter därför endast fram de mest väsentliga resultaten i studien, vilket ingalunda förringar studiens övriga resultat eller värde.

6.2.1 Dilemman

De äldre uttalar en förnöjsamhet om sin måltidssituation. Men i tonen bakom deras uttalanden finns en otillfredsställelse. I ljuset av det som tidigare framkommit, utkristalliserar en form av rädsla för hemtjänstpersonalen, vilket beskrivs i tidigare forskning (Saletti, 2007). De äldre berömmar personalens snällhet och arbetsbörda, men uttrycker samtidigt ett reserverat förhållningssätt mot personalen. Med uppfattningen om risk att stöta sig med personalen, säger informanterna att de inte svarar ärligt på enkäter som skickas ut. De tar emot mat de uttryckligen inte äter och de undviker att be om hjälp för sina behov eller önskemål, allt för att inte vara till besvär. Måltiderna infaller när personalen kommer. Förut morgonpigga²⁵ väntar dagligen på sin frukost i en och en halv timme, och tidigare kvällspigga²⁶ lägger sig dagligen en och en halv timme tidigare – vardag såsom helgdag. Dessa påfallande ordinära vanor påtalas inte till personalen, på grund av att man inte vill besvära personalen eller med beaktande av personalens arbetstidsschema. De äldres uppfattning om personalens outtalade stress bidrar även till att den sociala och emotionella aspekten av måltiden uteblir. ”Det blir en vana” var ett av de uttryck som förenade denna heterogena grupp äldre i sin beskrivning av hur de uppfattade sin egen måltidssituation.

Det är med missmod jag finner belägg för mina resultat i Mattsson Sydners (2002) avhandling, som är inne på sitt tionde år, vad gäller den empiriska insamlingen. Hon konstaterade redan då i sitt arbete att matförsörjningen inte uppfyllde Regeringens proposition 1997/98:113 och att integritet och självbestämmande saknades, samt poängterade personalens betydelse för situationen. Jag konstaterar, idag 10 år senare, på liknande sätt med mitt arbete att dessa äldre inte lever enligt Socialtjänstlagens (SFS 2001:453) mål. Målet är att den äldre skall kunna leva ett aktivt liv och ha inflytande i samhället och över sin vardag samt att kunna åldras i trygghet med ett bibehållet oberoende (Socialstyrelsen, 2002).

Studien gav de äldre tid till att formulera och uttrycka sina uppfattningar. Den förnöjsamhet som gestaltade de äldres uppfattningar om måltidssituationen, dolde en otillfredsställelse. Detta är förenligt med Anderssons (2007) syn på hur förnöjsamheten kan vara budbärare för en annan uppfattning. I min studie fanns en mångfacetterad otillfredsställelse, men som föreföll att grunda sig i en homogen beroendeställning, där integriteten och påverkan över den egna situationen, inte längre var som tidigare i livet.

6.2.2 Beroendeställning

De äldre i denna studie beskriver genom sina uppfattningar en minskad påverkansmöjlighet i sin måltidssituation. Tiden för måltider, dess sociala innehåll och maten som substans med utbud och valmöjligheter, är områden inom fenomenet måltidssituationen som förefaller svåra att påverka för den äldre. Fenomenet visar på ett distinkt förhållningssätt av anpassning från de äldre och det framgår tydligt att samtliga står i beroendeställning till hemtjänstpersonal och omsorgsverksamheten. Detta verifieras i intervju med en av den undersökta kommunens biståndsbedömare.²⁷ Äldres beroendeställning i måltidssituationen inom äldreomsorgen har beskrivits i tidigare studier och forskning (Socialstyrelsen, 2000; Hellström, 2003; Mattsson Sydner & Fjellström, 2005; Wikby, 2006; Andersson, 2007; Saletti, 2007; Sand, 2007).

I denna studie visar de äldre ett påfallande stort hänsynstagande om andra äldre i liknande situation. De sätter sina gelikar i första rummet och menar att deras egna önskemål och behov får komma i andra hand. De äldres hänsynstagande i denna studie överensstämmer med andras fynd (Sand, 2007).

²⁵ I sammanhanget person som stiger upp klockan 06.30.

²⁶ I sammanhanget person som lägger sig för natten klockan 22.00.

²⁷ Utsaga i intervju av en biståndsbedömare från den undersökta kommunen 2008-04-17.

Detta hänsynstagande görs även mot personalen och omsorgsverksamheten, där de äldre visar en upprepad förnöjsamhet över situationen och personalens arbetsbörda och snällhet. Det är anmärkningsvärt vilken acceptans de äldre beskriver genom sina uppfattningar. Detta sagt mot bakgrund av de äldres indirekta utsagor, där det kan skönjas att viss personal tenderar att uppvisa en bristande respekt för den äldre och dennes måltidssituation. Jag vill poängtera att det inte är en generalisering av en yrkeskår eller verksamhet, utan det är en studie som önskar bidra till ny kunskap. En annan intention med Socialtjänstlagens (SFS 2001:453) mål, är att den äldre skall bemötas med respekt (Socialstyrelsen, 2002). De äldres uppfattningar i studien beskriver hur mötet mellan hemtjänstpersonal eller annan personal i omsorgsverksamheten och den äldre, inte alltid förefaller att vara ett möte som äger rum på samma nivå. Enskilda eller dagliga möten äger rum, utan att personerna verkligen *möts*. Det förefaller finnas en outtalad vetskap om hur den enskilde äldres behov och önskemål i måltidssituationen ser ut, vilket överensstämmer med tidigare forskning (Saletti, 2007). Min studie visar på en klyfta i måltidssituationen mellan den äldre och omsorgsverksamheten med dess personal, där omsorgsverksamheten inte *känner till* den enskilde äldres faktiska behov och önskemål. Mötens värde och det främlingskap ett möte kan ge, beläggs i tidigare studier och forskning (Sarv, 1997; Stefansson, 2005; Andersson, 2007). De äldre i denna studie beskriver situationerna, där en bristande respekt mot den äldre kan ske verbalt eller i det tysta. Exempel på detta kan vara; att det inte tas hänsyn till den äldres livslånga måltidsvanor där tider beaktas, att den äldre inte tillfrågas om vad den önskar för pålägg på sina smörgåsar, att en synskadad äldre inte får information om vad för mat som serveras eller att personal som den äldre framfört klagomål på, öppet visar sitt missnöje mot den äldre. Huruvida dessa handlingar av personal sker medvetet eller omedvetet, kan inte besvaras i denna studie. Men det förefaller att finnas ett samband mellan beroendeställningen och brister i respekten. Personal och verksamhet är överordnad den äldre och deras möte kan därmed ske på skilda nivåer. Detta stöds i tidigare forskning, som visar att problematiken bottnar i ansvarsrelationen med konsekvenser i respekten (Andersson, 2007; Sand, 2007). Personals förhållningssätt förefaller i min studie vara avhängigt av hur den äldres måltidssituation gestaltar sig. Även om denna studie baseras på få personer stöds informanternas upplevelser av andra studier och forskning (Mattsson Sydner, 2002; Hellström, 2003; Mattsson Sydner & Fjellström, 2005; Weurlander & Gurner, 2006; Wikby, 2006; Andersson, 2007; Saletti, 2007).

6.2.3 Måltidens sociala kvalitetsaspekt

Denna studies teoretiska ram utgörs av att se måltiden som en helhet. Det är först när den enskilde människans samtliga sinnen stimuleras, som en helhetsupplevelse av måltidssituationen kan infinna sig (Gustavsson & Strömberg, 2004). Enligt de äldres beskrivning av sin uppfattade måltidssituation, förefaller ingen av dem att erfara måltiden som en helhetsupplevelse. Exempel där stimuli saknas kan utgöras av; *Måltidsrummet* – där matbordet är en förvaringsplats av allehanda medikamenter och inte är avtorkat. *Måltidens möte* – där inte sällan den äldre möts vid matdistributionen av en till synes stressad person och där samtalet endast utgörs av: ”Smaklig spis!” *Måltidens produkt* – där uppfattade torftiga fiskrätter distribueras och där den äldres naturligt bristande idériedom inte erhåller hjälp till förslag om ett variationsrikt middagsmål. *Måltidens atmosfär* – där uppfattade brister i

kommunikationen föranleder att basala behov och förväntningar inte kommer personal och verksamhet till känna. *Måltidens styrsystem* – där verksamhetens fyrkantigt rationella arbetssätt kan hindra måltiden från en helhetsupplevelse. Brister i måltidssituationen inom äldreomsorgen och värdet av en helhetsupplevelse beskrivs i flera studier och forskning (Socialstyrelsen, 2000; Brembeck, m.fl. 2005, 2006, 2007; Hays & Roberts, 2006; Thorslund & Wånell, 2006; Weurlander & Gurner, 2006; Akner, 2006a; Wikby, 2006; Andersson, 2007; Saletti, 2007).

Måltidens sociala händelse och meningsbärande funktioner, kan vara en viktig del för att människan skall känna sig meningsfull och få en känsla av att ingå i ett sammanhang. Ett deltagande bidrar till en ökad livskvalitet genom ett socialt nätverk och olika former av social samvaro. Den sociala aspektens betydelse styrks i tidigare studier och forskning (Brembeck, 2005, 2006, 2007; Svensson, 2006; Bergendahl, 2007).

Denna studie pekar på bristande påverkansmöjligheter för de äldre, både i planeringsstadiet och i utförandestadiet av måltiden. Bristerna framkom från uppfattningar om att inte kunna styra över sin måltidssituation, stressade möten, hänsynstagandet till andra likställda, vanor i omsorgsverksamheten som blivit normer, bristande valmöjligheter, samt sociala, emotionella och kulturella aspekter som fick stå tillbaka. Inskränkningarna i påverkansmöjligheten pekar på olika grader av funktionsnedsättningar, sensoriska eller medicinska, hos den enskilde äldre och skapar barriärer för att denne skall kunna lyfta fram sina önskemål och behov för att få en helhetsupplevelse av måltiden. Tiden och dess dilemman har funnits med under hela studien. Tiden berör alla. Huruvida personalen även uppfattar brister i påverkansmöjlighet i fenomenet kan inte beskrivas då studiens syfte och tidsutrymme inte gav möjlighet att lyssna till hemtjänstpersonal. Men det framgår att personal stundom utför mer service än medgivet bistånd och det kan tolkas som att inte heller personalen är tillfredsställd med situationen, vilket iså fall kan beläggas i tidigare forskning (Mattsson Sydner, 2002; Andersson-Felé, 2008). Uppfattningarna som de äldre beskriver i studien är faktorer som enskilt eller sammansatta kan ge upphov till minskad aptit. Den minskade aptiten var inget som de äldre själva uttryckte, utan den gjordes genom tolkning av deras beskrivning av uppfattningar i och kring måltidssituationen. Tolkningen underbyggs av exempel där den äldre hoppade över eftermiddagsmålet på grund av att mötet med personalen uppfattades stressande, eller stod över middagsmålet då detta inte ansågs nödvändigt när man inte längre var arbetsför. Genom följdfrågor beskrev dessa äldre hur de med ett lugn i mötet, respektive hjälp med iordningställande av middagsmål – kunnat inta de olika målen. Brister i aptiten föreföll peka på dilemman i måltidens styrsystem och atmosfär. Huruvida dilemmat är applicerbart i en vidare kontext, kan denna studie inte visa. Studien kan dock hålla fram att måltiden inte består av mat som substans allena, utan är en komplex företeelse, där aptiten påverkas av ett brett spektra. Detta beskrivs i flera studier och forskning (Sidenvall, m.fl., 1996; Rothenberg, 1997; Socialstyrelsen, 2000; Bernstein, m.fl., 2002; Gustavsson & Strömberg, 2004; Saletti, m.fl., 2005; Bergholtz & Forslund, 2006; Hays & Roberts, 2006; Kangasoja & Haapakoski, 2006; Wikby, 2006; Andersson, 2007; Gaudreau, m.fl., 2007; Hollis & Henry, 2007; Saletti, 2007).

Måltidens sociala sammanhang och dess inverkan på livskvaliteten pekar på värdet av en måltidskvalitet. Denna studies kvalitetsbegrepp utgår från Akners (2006a) definition; *maten, ätandet och kroppen*, vilket symboliserar råvaran, måltidsmiljön och kroppens funktioner.

Studiens måltidskvalitet pekar på brister i råvara och hantering av *Maten*. Huruvida närings- och energiintag är förenligt med gällande rekommendationer ligger utanför studiens syfte, varvid *Kroppen* endast kan tolkas utifrån utsagor. Dessa pekar på ett intag i underkant, med påfallande avsteg från rekommenderad måltidsordning och alltför lång nattfasta, samt att den äldres sociala och fysiska funktion stundom hämmar ett aktivt val vilket kan föranleda ensidigt kostintag. *Ätandet* pekar, förutom ovan diskuterade sociala aspekter, även på brister i valmöjlighet och utbud, såsom alternativrätter, efterrätter och portionsanpassningar. Ur

livsmedelssäkerhetssynpunkt saknar studien underlag att belägga förhållandena, men det förefaller finnas brister i hanteringen av matlådorna. Påfallande kvalitetsbrist kan likväl tolkas i den havregrynsgröt, som av hemtjänstpersonal dagligen iordningställdes och placerades på diskbänken för att kall (rumstempererad) drygt 14 timmar senare ätas till frukost. Flera studier och tidigare forskning av måltidssituationen inom äldreomsorgen pekar på brister i måltidskvalitet (Sidenvall, m.fl., 1996; Andersson, 2003; Saletti, m.fl., 2005; Sydner & Fjellström, 2005; Livsmedelsverket, 2006; Saletti, 2007; Socialstyrelsen, 2007).

6.2.4 Önskemåltiden

Av studiens resultat framgår att de äldre inte framför sina önskemål och behov på ett direkt och tydlig sätt. Förnöjsamheten infinner sig även i detta sammanhang och det blir med hjälp av den fenomenografiska tolkningsansatsen som jag ser mönster och kan tolka de äldres önskemål. Heterogenitet inom gruppen fanns också bland önskemålen. Deras önskemål är mångfacetterade, men påfallande basala. Som exempel kan nämnas; att få ett kokt ägg till middagsmålet, att få äta frukost när de steg upp på morgonen, att få lunch vid den tid de intagit sin lunch under hela sitt liv, att hänga fram en struken kökshandduk, eller att få möjlighet att påverka sin måltidsituation. Tidigare levnadsvanor och värderingar förefaller dock att utgöra centrala delar i deras önskemål, vilket beskrivs i tidigare studier (Socialstyrelsen, 2000; Brembeck, 2005, 2006, 2007; Antonsson & Olofsson, 2006; Thorslund & Wånell, 2006).

6.3 Sammanfattning

”Om vi föds som original, varför ska vi dö som kopior?” frågar äldreboendeföreståndare Thyra Frank²⁸. Att sätta sig in i en annan människas uppfattning om hur hon erfar sin måltidssituation, är behäftat med en bred komplexitet. Är dessutom den äldre uppvuxen i en miljö avsevärt skild ifrån våra egna sociala och kulturella miljöer, ter sig problematiken än större. För att äldre idag skall ges möjlighet att beskriva hur de uppfattar sin måltidsituation och deras önskemål av densamma, måste vi ge dem tid och respekt samt inta ett empatiskt förhållningssätt för att förstå deras heterogenitet. De äldre uttalar en förnöjsamhet om sin måltidssituation. Men i tonen bakom deras uttalanden finns en otillfredsställelse. Resultatet av studien pekar på en beroendeställning i måltidsituationen, där äldres uppfattningar inte hörsammats och sällan efterfrågas. Resultatet visar att måltidens sociala, emotionella och kulturella aspekter, får stå tillbaka för som det verkar ekonomisk och uppenbar rationell fyrkantighet i hemtjänstens hantering av maten. Ur denna heterogena grupp i samhället, verkar tidigare levnadsvanor och värderingar att utgöra centrala delar i deras mångfacetterade basala önskemål och behov, för att erfarma måltiden som en helhetsupplevelse.

Så länge jag andas är jag en människa (Thyra Frank).

6.4 Slutord

I den undersökta kommunens *Riktlinjer för insatser enligt socialtjänstlagen*, står bland annat att socialnämnden skall verka att de äldre under trygga förhållanden får möjlighet till ett självständigt liv med respekt för deras integritet och självbestämmande, samt att grundbulten i arbetssättet sker utifrån ett helhetsperspektiv. Utifrån denna studies forskningsansats och dess tolkningsmetod, pekar resultatet på att den undersökta kommunens intentioner inte når fram till de äldre kommuninvånarnas måltidssituation.

6.5 Förslag till fortsatt forskning

Flera av studiens använda referenser, ger förslag på varierande måltidsforskning inom äldreomsorgen. Avsaknad av sådan forskning i likhet med denna studie är påtaglig. I min

studie ser även jag behovet av forskning inom den sociala aspekten av måltidssituationen. En forskning som lyfter upp de äldres måltidsproblematik till ytan. Och kanske undersöker omsorgsverksamhetens olika yrkesnivåer och sätter dessa i en kontext som kan bidra till gränsöverskridande samarbete, förståelse för måltidssituationens dignitet och ett arbete med en helhetsupplevelse av måltiden för de äldre.

²⁸ Thyra Frank, föreståndare på OK-plejehjemmet Lotte Köpenhamn, personlig kontakt 2008-04-14.

Referenser

- Akner, G. (2006a). *Kvalitetssäkring av mat och måltider inom äldreomsorgen* (Socialstyrelsens artikelserie: Mat för äldre – inom vård och omsorg. 2006:7). Stockholm: Socialstyrelsen.
- Akner, G. (2006b). *Förslag till utveckling och förbättring av mat- och näringsproblem inom äldreomsorgen* (Socialstyrelsens artikelserie: Mat för äldre – inom vård och omsorg. 2006:9). Stockholm: Socialstyrelsen.
- Andersson, C. (2003). *Temperaturmätning av varma matlådor i Borås kommun* (Kandidatuppsats). Göteborg: Institutionen för hushållsvetenskap, Göteborgs universitet.
- Andersson-Felé, L. (2008). *Leda lagom många. Om struktur, kontrollspann och organisationsideal* (Doktorsavhandling, Förvaltningshögskolan 20). Göteborg: Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet.
- Andersson, K. (2007). *Omsorg under förhandling: Om tid, behov och kön i en föränderlig hemtjänstverksamhet* (Doktorsavhandling, Umeå University Social Work Studies, 55). Umeå: Department of Social Welfare, Umeå University.
- Antonsson, B. & Olofsson, K. (2006). *Kostvanor hos äldre sett ur ett tidsperspektiv* (Kandidatuppsats). Göteborg: Institutionen för hushållsvetenskap, Göteborgs universitet.
- Bergendahl, E. (2007). *Depression among the very old* (Doktorsavhandling, Umeå University Medical Dissertations, New Series 1132). Umeå: Umeå University Medical Dissertations.
- Bergholtz, Å. & Forslund, M. (2006). *Tankar om mat – ur den äldres perspektiv* (Kandidatuppsats). Uppsala: Institutionen för Hushållsvetenskap, Uppsala universitet.
- Bernstein, M. A. m.fl. (2002). Higher dietary variety is associated with better nutritional status in frail elderly people *Journal of the American Dietetic Association* 102 (8), 1096-1104.
- Brembeck, H., Karlsson, M., Ossiansson, E., Shanahan, H., Jonsson, L. & Bergström, K. (2005). *Vin, växthus och vänskap* (Rapport 1 från projektet ”Den mångdimensionella matkonsumenten. Värderingar och beteende hos konsumenterna 55+”). CFK-Rapport 2005:04). Göteborg: Institutionen för mat, hälsa och miljö, Göteborgs universitet.
- Brembeck, H., Karlsson, M., Ossiansson, E., Shanahan, H., Jonsson, L. & Bergström, K. (2006). *Maten och det nya landet* (Rapport 2 från projektet ”Den mångdimensionella matkonsumenten. Värderingar och beteende hos konsumenterna 55+”). CFK-Rapport 2006:05). Göteborg: Institutionen för mat, hälsa och miljö, Göteborgs universitet.
- Brembeck, H., Karlsson, M., Ossiansson, E., Shanahan, H., Jonsson, L. & Bergström, K.

- (2007). *Fika, fiske och föreningsliv* (Rapport 3 från projektet "Den mångdimensionella matkonsumenten. Värderingar och beteende hos konsumenter 55+"). CFK-Rapport 2007:06). Göteborg: Institutionen för mat, hälsa och miljö, Göteborgs universitet.
- Förare-Winbladh, L. (2006). Mer umami i äldrematen! *Vår Föda*, 58 (1), 12. Uppsala: Livsmedelsverket.
- Gaudreau, P. m.fl. (2007). Nutrition as a determinant of successful aging: Description of the Quebec longitudinal study NuAge and results from cross-sectional pilot studies *Rejuvenation Research* 10 (3), 377-385.
- Gustavsson, I-B. & Strömberg, U-B. (Red.) (2004). *Tid för måltidskunskap*. Örebro: Örebro universitet.
- Hartman, J. (1998). *Vetenskapligt tänkande* (ss. 254-257). Lund: Studentlitteratur.
- Hays, N. P. & Roberts, S. B. (2006). The anorexia of aging in humans *Physiology & Behavior* 88 (3), 257-266.
- Hellström, U. M. (2003). *Att överbrygga perspektiv: En studie av behovsbedömningssamtal inom äldreinriktat socialt arbete* (Doktorsavhandling, Göteborg Studies In Educational Sciences, 205). Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Hollis, J. H. & Henry, C. J. K. (2007). Dietary variety and its effect on food intake of elderly adults *Journal of Human Nutrition and Dietetics* 20 (4), 345-351.
- Kangasoja, E. & Haapakoski, T. (2006). *Meals on wheels service as part of an elderly person's nutrition* (Bachelor's Thesis). Jyväskylä: Jyväskylä University.
- Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien (2002). *Matens kvalitet*. Stockholm: Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien.
- Livsmedelsverket (2001). *Mat och kostbehandling för äldre – problem och möjligheter*. Uppsala: Livsmedelsverket.
- Livsmedelsverket (2003). *Mat och näring för sjuka inom vård och omsorg*. Uppsala: Livsmedelsverket.
- Livsmedelsverket (2006). *Riksprojekt 2005 – centralt producerad mat till enskilt och särskilt boende* (Rapport 2006:19). Uppsala: Livsmedelsverket.
- Majanen, P., Mellberg, L., Norén, D., Daal, C. & Eriksson, H. (2007). *Äldrelivsbranschen – en framtidsbransch*. Stockholm: Kunskaps- och Kompetensutvecklingsstiftelsen.
- Marton, F. & Booth, S. (1997/2000). *Om lärande* (P. Wadensjö, övers.) [Orig.: Learning and Awareness]. Lund: Studentlitteratur.
- Mattsson Sydner, Y. (2002). *Den maktlösa måltiden: Om mat inom äldreomsorgen*. (Doktorsavhandling). Uppsala: Institutionen för hushållsvetenskap, Uppsala universitet.
- Mattsson Sydner, Y. & Fjellström, C. (2005). Food provision and the meal situation in elderly

- care – outcomes in different social contexts *Journal of Human Nutrition and Dietetics* 180 (1), 45-52.
- Mossberg, L. (2003). Att skapa upplevelser – från ok till wow! Lund: Studentlitteratur.
- Patel, R. & Davidson, B. (2003). *Forskningsmetodikens grunder: Att planera, genomföra och rapportera en undersökning* (3:e uppl.). Lund: Studentlitteratur.
- Rothenberg, E. (1997). *Nutrition in the elderly: Dietary intake and dietary assessment methods* (Doktorsavhandling, Departments of Geriatric Medicine and Clinical Nutrition). Göteborg: Göteborgs universitet.
- Saletti, A., Johansson, L., Yifter-Lindgren, E., Wissing, U., Österberg, K. & Cederholm, T. (2005). Nutritional status and a 3-Year follow-up in elderly receiving support at home *Gerontology International Journal of Experimental, Clinical and Behavioural Gerontology* 51 (3), 192-198.
- Saletti, A. (2007). *Nutritional status and mealtime experiences in elderly care recipients*. (Doktorsavhandling, Department of Neurobiology, Care Sciences and Society, Division of Clinical Nutrition). Stockholm: Karolinska Institutet, Huddinge.
- Sand, M. A-B. (2007). *Äldreomsorg – mellan familj och samhälle*. Lund: Studentlitteratur.
- Sarv, H. (1997). *Kompetens att utveckla: Om den lärande organisationens utmaningar*. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier och Liber.
- Sidenvall, B., Fjellström, C. & Ek, A-C. (1996). Cultural perspectives of meals expressed by patients in geriatric care *International Journal Nursring Studies* 33 (2), 212-222.
- Socialstyrelsen (1999). *Näringsproblem bland äldre med hemtjänst* (SoS-rapport Äldreuppdraget 1999:5). Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2000). *Matlådan: Äldre om matlådor och socialt innehåll* (SoS-rapport 2000:3). Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2002). *Socialtjänstlagen – Vad gäller för dig från 1 januari 2002?*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2007). *Öppna jämförelser inom vården och omsorgen. Verksamhetens kvalitet* (Lägesrapport). Stockholm: Socialstyrelsen.
- Solér, C. (1997). *Att köpa miljövänliga dagligvaror* (Doktorsavhandling, Handelshögskolan, Göteborgs universitet). Stockholm: Nerenius & Santéus Förlag.
- Stefansson, I. (2005). *Med den andres liv i min hand: Reflektioner kring den sociala omsorgens symmetri, värdegrund, etik och filosofi*. Söderhamn: Cfl, Centrum för flexibelt lärande.
- Svensson, L. (2006). *Mötesplatser på landsbygden: Om äldre människor, gemenskap och aktiviteter* (Doktorsavhandling). Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.

- Svensson, P-G & Starrin, B. (Red.) (1996). *Kvalitativa studier i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Thomsson, H. (2002). *Reflexiva intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.
- Thorslund, M. & Wånell, S-E. (2006). *Åldrandet och äldreomsorgen*. Lund: Studentlitteratur.
- Trost, J. (2005). *Kvalitativa intervjuer* (3., uppl. ed.). Lund: Studentlitteratur.
- Vetenskapsrådet (2002). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Hämtad (2008-01-21) från http://www.vr.se/download/18.6b2f98a910b3e260ae28000360/HS_15.pdf
- Weurlander, I. & Gurner, U. (2006). *Maten – en serviceinsats. Hur äldre som har omfattande hemtjänst ser på sin hjälp med måltiderna* (Rapport 2006:2). Stockholm: Stiftelsen Stockholms läns Äldrecentrum.
- Widerberg, K. (2002). *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Wikby, K. (2006). *Nutritional intervention in elderly people admitted to resident homes* (Doktorsavhandling, Linköping University Medical Dissertations, 951). Linköping: Faculty of Health Sciences, Linköping University.
- Wikby, K. & Fagerskiöld, A. (2004). The willingness to eat *Scandinavian Journal of Caring Sciences* 18 (2), 120-127.
- Östman, K., Bergh, A. & Sydner, Y. M. (2007). *Mat för äldre* (SoS artikelserie: Mat för äldre – inom vård och omsorg 2007:15). Stockholm: Socialstyrelsen.

Bilagor

Bilaga 1 Missiv äldre

Bilaga 2 Missiv biståndsbedömare

Bilaga 3 Intervjuguide äldre

Bilaga 4 Intervjuguide biståndsbedömare

Bilaga 1

Sjöbo 2008-XX-XX

Hej!

Vi pratades vid på telefon förra veckan angående en intervju till mitt examensarbete och här kommer brevet som jag lovade att skicka till Dig.

Jag heter Peggy Dicksdotter Hermansson och studerar till kostekonom på Institutionen för mat, hälsa och miljö, vid Göteborgs universitet. Mitt examensarbete handlar om hur personer som får mat distribuerad av kommunen uppfattar sin måltidssituation.

Intervjun kommer att handla om hur Du uppfattar Din måltidssituation, och den beräknas att ta cirka en timme. För att jag lättare ska kunna återberätta vårt samtal, önskar jag att få spela in samtalet på bandspelare som jag har med mig. Intervjun är konfidentiell, vilket innebär att vårt speciella samtal inte kan kopplas till Dig på något sätt i det färdiga arbetet.

Har Du frågor innan jag kommer hem till Dig den _____ klockan _____, så får Du gärna ringa mig.

Med vänliga hälsningar

Peggy Dicksdotter Hermansson

Adress och telefon:
Peggy Dicksdotter Hermansson
Kaprifolvägen 41
275 39 Sjöbo
Mobil: 070/603 803 6

Bilaga 2

Sjöbo 2008-XX-XX

Hej!

Sänder detta brev enligt överenskommelse med XX, enhetschef för behovsbedömningen, angående en intervju till mitt examensarbete.

Jag heter Peggy Dicksdotter Hermansson och studerar till kostekonom på institutionen för mat, hälsa och miljö, vid Göteborgs universitet. Mitt examensarbete handlar om hur personer som får mat distribuerad av kommunen, uppfattar sin måltidssituation.

Intervjun kommer att handla om hur Du uppfattar Ditt uppdrag med avseende på omsorgstagarens måltidssituation, och den beräknas att ta cirka en timme. För att jag lättare ska kunna återberätta vårt samtal, önskar jag att få spela in samtalet på band. Intervjun är konfidentiell, vilket innebär att svaren inte kan kopplas till Dig personligen i det färdiga arbetet.

Har Du frågor före intervjun den _____ klockan _____, så får Du gärna ringa mig.

Med vänliga hälsningar

Peggy Dicksdotter Hermansson

Adress och telefon:
Peggy Dicksdotter Hermansson
Kaprifolvägen 41
275 39 Sjöbo
Mobil: 070/603 803 6

Bilaga 3

1. Presentation och inledning

- Mig själv och är här för att prata om hur Du har det med Din mathållning och Din uppfattning kring måltidssituationen.
- Intervjun, information om ljudupptagningen och användningen. Frågor?
- Hur gick det till när Du fick hjälp med maten?
- Hur beställs maten? Hur går det till när Du får maten? Vem lämnar maten?
- Hur kommer annan mat hit? Hur går det till?

2. Måltidsstruktur

- Vad åt Du till frukost? (Hur dags var det? Vad gjorde Du innan? Hur dukar Du? Var lagar Du maten? Hur kom maten fram? Var åt Du? Sitter Du alltid på samma ställe? Vid alla måltider? Bekvämt? Hur såg det ut? Hur doftade det? Hur smakade det? Smakar maten på annat sätt om du äter i sällskap? Vad tänker Du på när Du äter? Hur låter det i rummet?).
- Vad har Du ätit och druckit sedan dess?
- Vad ska Du äta och dricka till lunch?
- Vad ska Du äta och dricka till kväll?
- Äter Du något mellan målen? Hur många gånger per dag äter Du? Dryck?

3. Tankar om måltidssituationen

- Är detta en vanlig dag?
- Är det så som Du vill ha det?
- Hur skulle det vara för att vara så som Du vill ha det?
- Rummet? (ljus, ljud, färg, form).
- Mötet? (mellan äldre och personal).
- Maten? (mat, dryck, njutning, fest).
- Atmosfären? (stämning, sinnen, känsla), (servicen? tid, flexibilitet? Var?).
- Organisationen? (medbestämmande, beroende, inflytande).
- Har Du tillräckligt hjälp med maten?

4. Livslopp

- Vad har maten betytt för Dig?
- Hur såg maten ut som barn?
- Som ung vuxen?
- Medelåldern?
- Pensionär?

5. Avrundning och tack

- Ålder, civilstånd, tidigare yrke, hur länge matlåda, övrig hemtjänst?
- Vill Du berätta något mer?
- Tackar.

Bilaga 4

1. Presentation

- Mig själv och är här för att prata om hur Du uppfattar Ditt arbete med beaktning på den äldres måltidssituation i det ordinära boendet.
- Intervjun, information om ljudupptagningen och användningen. Frågor?

2. Uppdrag

- Hur ser organisationen ut?
- Berätta om Dina ansvarsområden och arbetsuppgifter?
- Hur många personer biståndsbedömer Du? Hur ser riktlinjerna ut?
- Hur ser Du på tiden för att skapa sig en uppfattning om respektive äldre?
- Vad är viktigast för Dig med uppdraget?
- Vad anser Du är viktigast för den äldre?
- Hur önskar Du se uppdraget i en framtid?

3. Tankar om måltidssituationen

- Vad är måltidssituation för Dig?
- Hur ser Du på uppdragets riktlinjer för måltidssituationen?
- Hur ser Du på de svenska näringsrekommendationerna?
- Hur ser Du på de äldres måltidssituation?
- Organisationen, Medbestämmande, Beroende?
- Maten, Sensorik?
- Rummet, Socialt?
- Atmosfären?
- Servicen? Tid, flexibilitet?
- Hur uppfattar Du att de äldres måltidssituation är?

4. Demografi, avrundning och tack

- Ålder, civilstånd, befattning, anställningstid, utbildning, erfarenhet?
- Vill Du berätta något mer?
- Hur vill Du ha din måltidssituation som äldre?
- Tackar.